

ŠIBENSKO DRUŠTVO U DRUGOJ POLOVICI XV. ST.

IVAN PEDERIN
Filozofski fakultet Zadar

UDK: 949.75"16" Šibenik
Stručni članak

Primljeno: 30. V. 1993.

Ovaj prilog je prikaz razvitka šibenskog društva sredinom XV. st. Glavna pitanja doba bila su gradnja stolne crkve sv. Jakova i razvitak municipalizma kao zaštita gradskoj privredi koja je financirala izgradnju crkve. Šibenčani su oslonac u izgradnji municipalizma tražili u mletačkoj vlasti koja se razvitku tog municipalizma stavila na čelo pa je utjecaj kneza i kapetana, ali i ostalih domaćih municipalnih organa sve dublje prodirao u društveno tkivo grada.

Da bi se izgradila stolna crkva valjalo je namaći novac, a to je mogao pokret mistike koji je pozivao vjernike na postove, odricanja i oporučne ostavštine u korist sv. Jakova. Osnovna ćelija mističke pobožnosti bila je bratovština. U radu se daje pregled bratovština i razvitak društva pod utjecajem municipalizma i mističke pobožnosti.

Municipalizam je sa svoje strane dao pobude razvitku trgovine i time namaknuo novac za izgradnju gradskih zidina. Da bi se izgradila crkva valjalo je izgraditi gospodarsku infrastrukturu, kamenolom, vapnare, brodove koji će dovoziti kamen i vapno pa je to dalo pobude za razvitak trgovine u Šibeniku koji na početku stoljeća još nije bio trgovački grad kao Split i Dubrovnik. Dok su Split i Dubrovnik bili luke središnje Bosne Šibenik nije to postao ni do kraja stoljeća, ali je postao izvoznom lukom za proizvode vlaških stočara koje je postupno integrirao u gradsku privredu.

U radu se daje prikaz brodogradnje, pomorstva, solarstva i glinarstva koji su imali nadregionalni značaj. U radu se napokon daje prikaz odjeće, izgleda kuća i njihove opreme.

U ovom prilogu pratimo život srednjovjekovnog municipija Šibenika u razdoblju konsolidacije mletačke vlasti i krize koja je nastala poslije pada Bosne.

Šibenik se podvrgao Mlecima po svoj vjerojatnosti jer se bojavao kneza Nelipića.¹ Po dolasku u mletačku vlast opažamo bujan razvoj municipalizma i municipalnih ustanova koje ćemo sada opisati. Vlastelini Mihovil pok. Cvitana i Saracen pok. Nikole sada djeluju kao odbor koji upravlja dobrima onih što su umrli bez oporuke - »tanquam officiales recuperatores bonorum

1 Ivan PEDERIN, Šibenik (Sebenico) nel basso Medioevo fino al 1440, *Archivio storico italiano*, anno CXLIX (1991), str. 816.

decedentium ab intestato in Sibinico et suo districtu sine filiis et heredibus legitimis« pa u nazočnosti svjedoka primaju novac tih pokojnika (11/Ib. A. Campolongo, F.49v.).² Punomoćnici komune su se pak brinuli o siročadi i njihovim nasljedstvima (1478.11/VII. A. Campolongo, F.44r.). Municipalne službe pojačavale su se, poboljšavale su se i širile su svoj utjecaj i na sela u okolici, a žitelji sela odlazili su sve češće u grad da dadu punomoć odvjetnicima kao što je to uradio Radoslav Rudac iz Prahova 1443. (A. Campolongo, 11/If, F.154r-v.). Odnosi šibenskih vlastelina s Mlecima izgledali su dobri i kao da nisu bili obrazloženi samo upravnim odnosima. Tako je Giovanni Nani iz Mletaka udao svoju kćer Polissenu za šibenskog vlastelina Rafaela Dragoevića 1443. (11/Ig. A. Campolongo, F.200r.). Pa ipak rodbinske veze između mletačkih i šibenskih patricija bile su rijetke. Međutim Mleci su poslali Dionizija Giustiniana da se 1448. (11/IIg. A. Campolongo, F.100v.) naseli u Šibeniku. To je bila politika Mletaka u Dalmaciji. Mleci su željeli da se u svakom dalmatinskom gradu naseli jedan mletački vlastelin. Na Rabu i u Splitu to je bio po jedan član obitelji Badoer, a u Šibeniku i Zadru po jedan član obitelji Giustinian. Međutim, u isto doba se u svim gradovima u Dalmaciji naselio i po jedan palatinski grof iz obitelji Dominis s Raba koja je bila monarhistička i imala je veze na dvoru mađarsko-hrvatskog kralja. Na taj način Mleci su održavali političku ravnotežu. Dionizije Giustinian bio je 1449. (13. r. Ferro, F.165 r.) šibenski »habitor«. On je uskoro kupio drvenu kuću u Šibeniku (1448. II/IV. A. Campolongo, sec. F.76v-77r.) i oženio se 1449. (11/IV. A. Campolongo, F.100v.) vlastelinskom kćeri Margaritom Divnić koja mu je donijela miraz od 1000 dukata.

Organi »Dominante« sve više su ulazili u poslove Šibenika kako to pokazuje parnica između *comestabilisa* Bartola di Giacomo iz Mletaka i Battiste de Ponte iz Bellona 1443. zbog položaja zapovjednika Velike Kule u Šibeniku. U ovom sporu posredovali su dužd i advokatori komune u Mlecima i odlučili da će Battist ostati na tom položaju do lipnja, a onda će taj položaj zauzeti Bartolo kojem će on predati dužnost s opremom i oružjem, a to su bili »octo balistas cum suis mulinellis, octo armaturas inter coratias et pancerias, octo calatas et octo paria brachialorum...« (A. Campolongo, 11/Ih, F.256-257r.). No kako je ovo oružje pripadalo zapovjedniku nasljednik je za nj morao platiti cijenu koju su u ovom slučaju odredili arbitri.

2 Da bih izbjegao bujanje bilježaka, kojih je u ovom radu vrlo mnogo, stavljam citate građe iz Fonda šibenskih bilježnika u Povijesnom arhivu u Zadru u zagrade, skraćeno, a ne u bilješku. Navodim najprije godinu, ako nije u tekstu navedena, broj bilježnika, njegovo ime i napokon list.

Mletački knez i kapetan odlučivao je o raspisivanju dražbi, a te odluke obznanio bi glasnik (*preco*) uz trublju ili bubanj na gradskom trgu (1443. 11/II. A. Campolongo, F.31r-v.). Knez i kapetan donosio je odluke sa svojom kurijom koja se sastojala od četiri »rectores« (1445. 11/IIa. A. Campolongo, F.53r.) i na temelju njihove odluke davala su se dobra siročadi s tutorima u zakup. Pri tom se pitalo tutore za savjet, a zakupnici su morali imati »jamca« i platiti polovicu zakupnine za Božić, a drugu polovicu za Uskrs. »Rectores« dakle nisu bili samo kneževi savjetnici, već su s njim suodlučivali, no većina je ipak bila glas kneza i kapetana i jednog rektora. Uloga ovih rektora može podsjetiti na duždeve savjetnike koji su ga nadzirali. Rektori su nadzirali zakonitost kneževa rada kao Malo Vijeće u Mlecima.³ Ovo pokazuje da su zadaće kneza i kapetana bile sve raznolikije i da su zalazile u sve više područja gradskog života. Pa ipak, 1449. (11/IIa. A. Campolongo, F.113r-v.) je *egregius artium doctor*, šibenski vlastelin Ambroz Mihitić kao *procurator* šibenske komune, a ne knez, dao u zakup dobra dvaju maloljetnika prema preporuci tutora Tome Mišića što nam kaže i da su municipalni organi bili u razvoju.

God. 1448. (11/IIe2 Extraord. A. Campolongo, F.72v-74v.) u Šibenik su stigli *sindici* i *provisori*, putujući sud za Dalmaciju.

God. 1449. (11/IIe2, A. Campolongo, F.8v-86r.) po prvi put se u bilježničkim spisima spominje djelovanje *iudices camporum*, koji sada znatnije djeluju. To su bili suci izabrani najprije na 6 pa na 3 mjeseca⁴ nadležni da rješavaju sporove na selima. U sporu vlastelina Mihovila Lavčića i sela Koljevrata zbog pristupa Velikoj Lokvi i Maloj Lokvi god. 1443. (11/IIh, A. Campolongo, F.228r-v.) ovi se suci ipak ne spominju.

Šibenski »regimento« sve je više širio svoj utjecaj i nadležnosti u selima šibenskog distrikta gdje su se 1444. (A. Campolongo, 11/II. F.5r-v.) oporuke određivale usmeno »more rurali de quo testamento nulla fuit facta scriptura«. Razvitak municipalizma u okviru mletačke države sad se sve više osjećao i na selu.

Ne opažaju se u Šibeniku trvenja između Crkve i države pa je vlastelin Jakov Naplavić kao *procurator* gradnje stolne crkve sv. Jakova podnio biskupu Jurju Šižgoriću i knezu i kapetanu Antoniu de Chadapesaru molbu

3 G. MARANINI, *La costituzione di Venezia dalle origini alla Serrata del Maggior Consiglio*, Venezia, 1927, str. 253-255.

4 Josip KOLANOVIĆ, *Šibenik u XV. stoljeću*, Zagreb, 1990. dis. str. 33.

da mu dopuste sklapati ugovore s klesarima što su sagradili 1444. kapelicu u toj crkvi (10/II. A. Campolongo, F.5r-v.). Sam biskup Juraj Šižgorić bio je izdanak republikanske obitelji i sin Radića Šižgorića koji je bio čelnik republikanske stranke u Šibeniku.

Nadležnost kneza i kapetana sve je više zadirala u pravne običaje grada. Zadarski bilježnik, vlastelin Ivan Kalčina naslijedio je neku imovinu od svoje maćehe Margarite Diminušić iz Šibenika, pa je morao tražiti dopuštenje od šibenskog kneza i kapetana (//. A. Campolongo, vol. 1-/II. F.179r.-v) 1444. da dade punomoć dvojici svojih pouzdanika u Šibeniku da prime ovu oporučnu ostavštinu. Ivan Garbin iz Paga prodao je 1477. (11/VII. A. Campolongo, F.17v-18r.) 100 janjaca »conductoru datii beccarie« u Šibeniku, dakle zakupniku mesarnice Dominiku Lovrinčevu. Međutim, u ugovoru nalazimo odredbu da ugovor vrijedi samo za slučaj da paški knez dopusti izvoz. Vlastelin Ilija Draganić emancipirao je svoju kćer Katarinu »ibi presentem, genuflectam et hoc fieri petentem« prije nego što se ona udala za brijača Lukana (11/VII. A. Campolongo, F.21r.). To je bio morganatski brak koji se mogao sklopiti samo uz dopuštenje kneza i kapetana (no o bračnim običajima vidjeti niže).⁵ Zadarski vlastelin Zoilo Nassis tražio je 1477. (11/VII. A. Campolongo, F.41v-42r.) dopuštenje od kneza i kapetana u Šibeniku da primi ostatak miraza Jakovice Draganić, udovice svog brata Mate.

Komuna je svoje zemlje davala dražbom u zakup šibenskim vlastelinima pa je tako 1447. vlastelin Mihovil Simeonović postao »conductor datii et incantus comunis insule Mortaeri« (11/VI. A. Campolongo, F.77r-v.), ali je prihode Murtera subinfeudirao vlastelinima Jakovu Nikolinom i Martinu Draganiću koji su potom postali njegovi sociusi za 1/3 prihoda svaki.

Komuna je davala u zakup i vrlo unosne mlinove na rijeci Jadru gdje se mljelo žito velikog dijela Dalmacije,⁶ međutim mlinove nije davao u zakup knez i kapetan, već *procuratori comunis* koji su se k tome brinuli o održavanju i popravcima tih mlinova (1447., 11/VI. A. Campolongo, F.125r-v.). I porezi su se davali u zakup kao npr. 1477. porez tridesetine što je bio izvozni porez (11/VII. A. Campolongo, F.19v-20r.). Prava na komunalne zemlje mogla su se kupiti i prodati (11/VII. A. Campolongo, F.20r.). Vlastelin Dominik Simeonović (11/VII, A. Campolongo, F.33v) bio je *sopracomes* šibenske

5 Ovakvi brakovi između pučana i vlastelinskih kćeri naći će se i u Mlecima, Giuseppe TREBBI, II segretario veneziano, *Archivio storico italiano*, CXLIV(1986), str. 42.

6 J. KOLANOVIĆ, *Op. cit.*, str. 356.

galije pa je nagrađen za ratne zasluge tako što je dobio zakup tridesetine 1477. *Sopracomes* je dobijao dio ratnog plijena, a obično bi utajio dio namirnica i novca za prehranu posade i veslača.⁷ Sad vidimo da je bilo i drugih načina da se vlastelini pridobiju za mletačku pomorsku politiku i pomorske ratove. Međutim pučani, koji su morali veslati na galiji što je bila tlaka, suprotstavljali su se pomorskim ratovima svojim trajnim nezadovoljstvom.

Knez i kapetan je s rektorima odlučivao o raspodjeli nasljedstva novca koji se zaradio na galiji u ratno doba (11/VII, A. Campolongo, F.50r-v.). Ružica, nevjesta Pavla Prkovića, čiji je muž služio na galiji u Levantu, napustila je 1497. svekrovu kuću. Kod podjele dobara arbitrirali su *camerarij* Jacobo Michiel i vlastelin Frane Simeonović.

Porez se davao u zakup vlastelinima, a ovi bi onda uzeli sociusa pučanina koji je na tom zakupu poreza najviše radio (1479., 11/VII, A. Campolongo, F.81r.). No plemeniti zakupnici poreza često bi još zaposlili i vojnike kod naplate poreza (1480., 11/VII, A. Campolongo, F.4r.) i plaćali ih.

Knez i kapetan je 1480. (11/VII, A. Campolongo, F.89r.) uzeo još dva pomoćnika (*comilitonus* i *vicecomilitonus*). Njegove nadležnosti i dalje su se širile. God. 1482. (11/VII, A. Campolongo, F.71v.) uzeo je krojač Ivan Milojević za sluškinju djevojčicu od osam godina bez oca i majke pod uobičajenim uvjetima. No za to je morao tražiti dopuštenje od kneza i kapetana.

Međutim s druge strane ne može se reći da je općinska vlast bila pod potpunim pa ni jakim utjecajem kneza i kapetana koji je bio mletački vlastelin. God. 1441. (1a. F. de Serenis, F.6v.) i kasnije najvažnija funkcija poslije kneževa bila je funkcija *camerarius*, koji je upravljao novcem komune. Te godine tu je funkciju obavljao šibenski vlastelin Mihovil Simeonović. God. 1442. (12. F. de Serenis, F.54r. i 85v-96r.) nalazimo pučanina Franu Papića kao »capitaneus burgi Sibenici«, a iste godine je i Pavao Pavličić bio knežev *caballarius*, a to će reći tjelohranitelj, tamničar i krvnik. Mihovil Simeonović bio je 1443. (12. F. de Serenis, sec. F.187v-188r.) »capitaneus ad presens stallee Sibenicensis«, a to će reći zapovjednik šibenskih teritorijalaca. On je zbog svojih zasluga uživao kneževu zaštitu pa je mogao kupiti komunalnu

7 Danilo KLEN, Galije i galijoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu (XI-XVIII. st.), *Rad JAZU*, knj. 318 (1959), str. 234.

bojadisaonu na dražbi. Interesi države sve više su se ispreplitali s interesima mjesnog plemstva. God. 1451. (13. R. Ferro, F.72v-73v.) Simeonović je uzeo u vremenski neograničen zakup komunalne zemlje na otoku Murteru zajedno s dr. Ambrozom Mihitićem.

Šibenska *obitelj* pokazuje postojanje snažnih mjesnih tradicija koje nisu bile u skladu s rimskim pravom. Šibenik nije naime bio grad osnovan od Grka ili Rimljana kao ostali gradovi u Dalmaciji. Zbog toga se u Šibeniku, kao uostalom i u Bosni opažaju *femina sui iuris*, dakle žene koje su bile emancipirane od očeve vlasti i bile su samostalne. Tu su važili hrvatski ili još stariji liburnski običaji. U drugoj polovici XV. st. u Bosni se opaža nestašica i kriza zbog čega se mnogi Bosanci sele u Marche i dalje u Apuliju.⁸ Među iseljenicima opažaju se mnoge takve *femina sui iuris* koje su u Italiji odlazile u prostituciju. Spolna sloboda koja se u to doba širila u Italiji i gubitak pobožnosti možda su dijelom u vezi s velikim brojem ovih useljenica iz Bosne od kojih je jedan dio sigurno postao prilježnicama svećenika.

I u Šibeniku se opaža ova emancipacija djevojaka »a sacris paternis legibus«. Te djevojke s ovom emancipacijom stječu pravnu sposobnost. Bio je to običaj koji se zamjećuje i kod Liburna u starom vijeku.⁹ Međutim, u drugoj polovici XV. st. opažaju se samo ostaci ovog običaja u Šibeniku. Djevojka za udaju se emancipira pred sklapanje bračnog ugovora i otac je time otpušta s mirazom (11/IV. A. Campolongo, sec. F.76r. i 100v.). Ovime djevojka gubi sva svoja prava u odnosu na očinstvo i materinjstvo, a majka sa svoje strane uvećava njezin miraz svojom imovinom koja također potječe od njezinog miraza.

Otac emancipira i sina. Drvodjelac Mihovil Pričinović emancipirao je sina (11/IV. A. Campolongo, tertius, F.133v-134r.) koji se oženio sljedećeg dana. Otac mu je darovao oružje. Oružje je bilo prerogativ vlastelina, pa u ovom poklonu možemo opaziti socijalne ambicije ovog drvodjelca. Veslar (*remarius*) emancipirao je svoga sina (11/IV. A. Campolongo, primus, F.51r.) i poklonio mu odjeću koju je na sebi imao, a k tome alat za obavljanje veslarskog zanata.

8 Angela Maria NAPOLIONI, Slavi e Albanesi a Macerata nel secolo XV; Marco MORONI, Aspetti economici e devozionali della presenza Slava a Loreto in epoca Malatestiana; Giuseppina Gatello GIULIODORI, Tracce Slave Recanati nei secoli Malatestiani, sve u: *Atti, Giornata di studi malatestiani a Civitanova Marche*, 7. Centro studi malatestiani, Rimini, 1990.

9 I. PEDERIN, *Op. cit.*, str. 834, Mate SUIĆ, Antički Nin i njegovi spomenici, *Povijest grada Nina*, Zadar, 1969, str. 74-75.

U bračnom ugovoru ugovorilo bi se da će par sklopiti crkveni brak za Božić ili Uskrs. Ako bi se netko predomislio morao bi platiti globu od oko 100 dukata što je bilo vrlo mnogo. U drugoj polovici XV. st. opaža se smanjivanje razdoblja od emancipacije, odnosno sklapanja bračnog ugovora do dana vjenčanja da bi se djevojci ili ženiku oduzela ili smanjila mogućnost da onako izuzet od očeve vlasti ode s nekim trećim. U tom smanjivanju razdoblja, koje bismo mogli nazvati zarukama, opaža se jačanje crkvenog braka, a to je mogao biti utjecaj biskupa Jurja Šižgorića, učenog dominikanca, koji je bio više naklonjen mistici negoli renesansnoj razuzdanosti.¹⁰ U Šibeniku se npr. ne nalaze u ispravama svećenici koji su vodili razuzdan život kao rapski svećenici gdje je bio u tijeku sukob dijecezanskih svećenika i redovnika i gdje je biskup Ivan Scaffa živio s priležnicom. Bio je to sukob poput sukoba Girolama Savonarole i pape Aleksandra VI., ali stariji od Savonarole.¹¹

Djevojke su se udavale često vrlo mlade, ali ne protiv svoje volje. U tom slučaju bi se sklopio bračni ugovor, a brak bi se sklopio onda kad bi djevojka navršila 14 godina. Miraz se davao kad bi ženik odveo djevojku svojoj kući i to na rate čak do 15 godina (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.195r-196r.). U bračnim ugovorima naglašavalo se da se oni sklapaju po obredu Rimske Crkve i običajima zavičaja (*mores patriae*) što kaže da su hrvatski bračni običaji bili živi u svijesti naroda. Bračni su se ugovori sklapali uz ceremonijal, a to je bio *osculum pacis* i dodir desnih ruku - *manus dextras tangentes* (11/VII. A. Campolongo, F.21r.). Vlastelinske kćeri udavale su se za pučane, ali su ovakvi brakovi ipak bili rijetki. Čudorednu atmosferu grada može pokazati proces inkvizicije protiv dvije žene u Šibeniku. Vlastelin Dragan Draganić živio je s priležnicom, nekom Dobrom, koju je prije toga bio napustio muž. Ovaj javni priležnički odnos nije se sviđao Šibenčanima pa su Dobra i njezina majka Mrna morale pred sud inkvizicije kojem je predsjedavao biskup Juraj Šižgorić i redovnik Ivan. U poroti su sjedili arhidakon Jakov Vukšić, kanonici Jakov Zilijević i Stjepan Tolinić i gvardijan franjevačkog samostana Nikola Rocho. Dvije žene optužene su da su učarale Draganića. One su u početku poricale, no onda su podvrgnute toruturi pa su priznale i osuđene da jašu kroz grad svezane na magarcu s licem otraga i da

10 I. PEDERIN, *Op. cit.*, str. 826.

11 I. PEDERIN, *Rab u osvjet humanizma i renesanse*, Zagreb, 1989.

budu žigosane. Njima je pošlo za rukom da pobjegnu iz tamnice i da nestanu iz grada.¹²

Brak pučana pokazivao je jasnije karakter braka kojem Crkva još nije bila uspjela dati karakter sakramentalnosti. Udovica Kata, njezin sin Martin, svećenik i drugi sin Ivan, klesar, udali su svoju kćer odnosno sestru Margaritu za drvodjelca Alegreta Družijanića (11/Ic, A. Campolongo, F.83r.). Zaručnik se 25. travnja 1442. obvezao da će »matrimonium perficere et consumare« do sv. Mihovila. Onda je slijedila svadba. Ako zaručnik ne bi htio oženiti djevojku, bio je dužan platiti globu od 100 dukata. Majka i braća skupli su miraz u pokretnoj imovini i u novcu. Ovdje je očigledno važilo načelo »consensus facit nuptias«, no brak je bio svjetovni ugovor koji je crkveni brak tek potvrđivao, a bio je po sebi nešto posebno i odvojeno od ugovora.¹³ Postojao je dakle neki probni predbrak ili zaruke u kojem su zaručnici mogli utvrditi da li se jedan drugom sviđaju, a možda i vidjeti da li će zaručnica zatrudnjeti.

Emancipatio filie postupno se gubi u drugoj polovici stoljeća, ali ne i drugi oblici i tradicije matrijarhata. Ratko Ivanović iz sela Ogorlica oženio se 1442. (11/Ic, A. Campolongo, F.89r-v.) kćerkom Jurja Vukovića, ali nije odveo nevjestu u svoju kuću, već je došao u kuću njezina oca pa je sjedinio svoju imovinu s tastovom »ad montem et copulam bonorum dicti Jurai«. On se obvezao da će 13 godina živjeti u kući s tastom i punicom, da će ih slušati kao vlastite roditelje i da neće ići drugdje na rad bez izričitog tastovog dopuštenja. To je bio položaj domazeta. Poslije 13 godina on je mogao otići i uzeti 1/3 dobara svoga tasta i punice. U Šibeniku dakle nije važilo pravilo da djevojka ide mužu u kuću, a brak je bio kod seljaka i dalje društveni i gospodarski ugovor. Brak je bio i razvodiv, a u tom slučaju odlučivao je biskup s egzaminatorom, jednim svećenikom i jednim svjedokom (1443. 11/If. A. Campolongo, F.108r.). Nikola Stajnić iz Slivna umro je 1444. i ostavio samo jednu kćer. On je kazao izvršiteljima oporuke da oni moraju naći muškarca koji će doći i prebivati u istoj kući s njegovom kćerkom i obrađivati njegovu zemlju (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.r-v.).

12 Vladimir BAYER, Jedan proces crkvene inkvizicije u Šibeniku, *Zbornik pravnog fakulteta u Zagrebu*, 35(1985) br. 1, str. 47-71.

13 Edith ENNEN, *Le donne nel Medioevo*, Roma-Bari, 1987, str. 133. Ovo načelo potječe od pape Aleksandra III. ENNEN, str. 55. Angelo TURCHINI, *Legislazione canonica e tradizioni locali nella Romagna del XVI. secolo in fatto di celebrazione matrimoniale*, *AEVUM*, L(1976), fasc. V-VI, str. 411-435.

Udovica Radoslava Ratković udala se 1443. za udovca Miloša Klapčića (11/Ih. A. Campolongo, F.246v-247r.) i donijela mu u miraz imovinu koju je naslijedila od svog pokojnog muža. Ako bi Radoslava umrla prva Miloš je trebao dobiti plodouživanje njezine imovine koja će poslije njegove smrti pripasti njezinim nasljednicima. Ako bi pak Miloš umro prvi Radoslava bi stekla svu njegovu imovinu »sine aliqua conditione vel restitutione«. Ovdje se žena pojavljuje kao stup oko kojeg se skuplja imovina njezinih pokojnih muževa. Roža, kći pokojnog Ivana Korice sama je sklopila svoj bračni ugovor, iako je imala brata koji joj je dao miraz. Ona se obvezala u travnju 1448. (11/IV. A. Campolongo, sec. F.65v-66r.) da će do Božića »predictum matrimonium complere et carnaliter consumare« pod prijetnjom 200 libara sa strane koja odustane.

Jakovica Vrdoljević udala se 1448. (11/IV. A. Campolongo, quartus, F.202v-203v.) i dobila kao miraz 1/4 očeve imovine. No njoj je spadao i dio materinjstva poslije majčine smrti. U drugoj polovici stoljeća je suglasnost djevojke postala uvjetom i uvijek se spominjala u ugovorima. Miraz je bio pravilo i imao je karakter osiguranja žene,¹⁴ no ponekad je i muž davao »cartam dotalem et securitatis« za svoju ženu (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II F.49r-v.) prema običajima zavičaja. U jednom slučaju je muž vratio svekru ženin miraz pošto su Turci oteli njegovu ženu (1479. 11/VII. A. Campolongo, F.102r.). Ovi bračni običaji opažaju se i u brakovima koje su sklapali doseljeni Talijani, sve ako je bilježnik Antonio Campolongo, koji je te ugovore sklapao, također bio Talijan i doselio se iz Padove (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.171v-172r.).

Naprijed smo vidjeli kako su biskup i egzaminator arbitrali u jednom slučaju bračnog spora. God. 1479. (11/VII. A. Campolongo, F.104v-105r.) sudio je knez sa svojom kurijom u sporu jednog čovjeka sa svojom pastorkom, što je inače bila nadležnost biskupova. Čak i u slučajevima rastave braka su »regimen«, a ne biskup odlučivali o alimentaciji koju je muž morao plaćati svojoj bivšoj ženi (12. F. de Serenis, F.44r-45r.).

U jednom slučaju kad su dva mlada vlastelina silovala dvije seljakinje, od kojih je jedna bila udata (1450. 13. R. Ferro, F.32r-33r.) biskup Juraj Šižgorić donio je arbitrarnu presudu po kojoj su žrtve trebale odustati od tužbe, a roditelji napasnika morali su platiti odštetu oskvrnjenim ženama.

14 E. ENNEN, *Op. cit.*, str. 35, 288.

Sklapanje bračnog ugovora bilo je popraćeno ceremonijalom koji je s vremenom bivao sve svečaniji, pa se 1451. (13. R. Ferro, F.56r-v.) spominje »solemni tactu manum«.

Šibenik je privlačio brojne *useljenike*, većinom iz okolnih sela, ali i iz Italije. Doseljenici iz Italije obično su bili obrtnici, bilježnici, kancelarijsko osoblje ili trgovci. Što se više ide prema kraju stoljeća sve se više nalazi useljenika iz Bosne, to su bili izbjeglice pred Turcima, a potom i poneki grčki izbjeglica. U bilježničkim spisima nalaze se podaci o doseljavanju ljudi kako slijedi: Skradin, Split, Daslina, Zvonišćac, Crmnica, Vrhpolje, Opak Dolac, Makra, Livno, Baljka, Koljevrate, Striževo, Grebac, Prodolje, Zlarin, Rama, Birno, Zamirva, Kmezavac kraj Knina, Skuko kraj Knina, Mitlo, Žirje, Pranovo, Putikajnovac, Hrvace, Cetina, Slivno, Vrana, Žrapal, Dugopolje kraj Klisa, Krušepolje, Orešje, Prvić, Pokrovnik, Grahovo, Otave, Razvaganac, Korčula, Pišća, Jajce, Ostrovica, Stranik, Otresi kraj Ostrovice, Rakita, Glamoč, Čista, Klis, Poslapić, Bahka, Ogorlica, Tribohuna Vas (danas Tribanj), Sikarma, Bozna, Prispac, Plastovo, Dobričić, Rogoznica, Putikajna Vas, Kozenića, Pothum, Gradac, Potočac, Radenić, Negroponte, Velinj, Lješ u Albaniji, Marano u Furlaniji, Galipoli u Grčkoj odakle je stigao Georgios rečeni Skaramuza, Pesman, Vis, Dragovo, Dugi otok kraj Zadra, Hrvatac, Bologna, Mestre, Padova, Ferrara, Krf, Paklenica, Samurna, Tukovlje, Petrovo Polje, Uzdoľje, Pag, Vrsine, Koritnić kraj Knina, Jezero, Tribovo u Bosni, Rovinj, Manfredonia, Pliva, Plavkovo, Skadar, Torcello, Lukarić, Kosovo, Brinje, Givin, Janjina na Pelješcu, Kotiševo, Slišinjak, Krbava, Senj, Tuzar, Kumilani, Poblaci, Crna Gora, Neretva, Kneževo kraj Knina, Jurjevgrad, Pečane kraj Bribira, Sasinje, Unac, Svinci kraj Trogira, Široke, Skmen, Treviso, Ulcinj u Albaniji, Dubovo, Biljane, Kefalinija, Neveste na Krfu, Kulišići, Mokro, Pusti Dobračići, Okić, Podbanac u Bosni, Podgrebac, Kamen Grad u Bosni, Podboraj, Prodolje.

Žitelji Šibenika *iseljavali* su se tražeći bolju zaradu u bogatije gradove Dalmacije kao u Zadar (11/Ic, A. Campolongo, F.66v-67r.), u Mletke, obično u sestier Castello gdje se postojala stara hrvatska naseobina (11/Ic, A. Campolongo, F.76r-77r.). To su obično bili pomorci ili ljudi vezani s morem. Hrvati su u Mlecima stanovali u kućama Dandolo na području Sv. Bartolomeja, u kućama Memo, na području Sv. Mihovila, u kućama Dandolo na području Sv. Ivana (11/Ih, A. Campolongo, F.238r-v.), u kućama Zeno na području Cruciferi (11/VII, A. Campolongo, F.105r.), u kućama Tiepolo na području Sv. Basile (11/VII, A. Campolongo, F.119r.). Tko se želio iseliti

u Apuliju trebao je tražiti dopuštenje od kneza i kapetana (11/IV, A. Campolongo, sec. F.85r.). Neki su se iselili u Jakin kao sluge (11/VII, A. Campolongo, F.30r-v.), također s dopuštanjem kneza i njegove kurije, a neki su išli u Mletke kao naučnici (11/VII, A. Campolongo, F.34r i 105r.). Među useljenicima iz Mletaka nalazimo mnogo obrtnika. Osim u Mletke, Apuliju i Marche Šibenčani su se iseljavali i u istarske gradove kao Poreč (11/VII, A. Campolongo, F.119r.) i u istarska sela gdje nije bilo dovoljno radne snage.

Biskup Juraj Šižgorić upravljao je dobrima *Crkve* preko arhidakona i kanonika, no kanonici su bili skloni da svoje nadarbine dadu u zakup svojim punomoćnicima koji su često znali biti njihova braća ili roditelji (11/I, A. Campolongo, F.38r.). Procuratori gradnje stolne crkve sv. Jakova (11/If, A. Campolongo, F.121r.) primali su dobra oporučitelja u korist te crkve. Procuratori sv. Jakova bili su kanonici i laici. Dobrima crkve upravljao je arhidakon i *decimariusi* koji su naplaćivali crkvenu desetinu (11/Ii, A. Campolongo, F.293r.). *Decimariusi* su sa svoje strane davali naplatu crkvene desetine u zakup laicima, a ovi su morali imati prikladnog jamca (*fideiussor, plesius*) (11/IIIa, A. Campolongo, F.33v-34r.). Desetine su davali u zakup procuratori *decimariusi* na dražbi i to onome tko bi ponudio najviše zakupnine. Zakupnik nije uvijek bio svećenik (11/IIIa, A. Campolongo, F.40r, 46r.). God. 1446. (11/IIIa, A. Campolongo, F.67r.) je zakupnik crkvene desetine bio klesar iz Mletaka Lorenzo Pincino koji se bio naselio u Šibeniku. Dužni iznosi plaćali su se o sv. Petru i Pavlu »sub pena quarti« (11/IIIa, A. Campolongo, F.72v.).

Biskup susjednog Skradina Felix podijelio je 1449. (11/IV, A. Campolongo, quartus, F.10v-11r.) vlastelinu Jurju Radoslavčiću iz Šibenika povlasticu da sagradi crkvu u Rakitnici u šibenskom distriktu, te da time steče *ius patronatus* nad tom crkvom. U slučaju crkve sv. Marije na otoku Zlarinu (1449. 11/IV, A. Campolongo, quartus, F.36v-37r.) crkva je sama objavila da nitko ne nastoji nad njom steći *ius patronatus*, te da oni koji to žele moraju ići biskupu u roku od mjesec dana. *Ius patronatus* je naime u sebi sadržavao dužnost održavanja odnosno crkve.

Inače, nadležnost biskupova bila je odlučivati u bračnim parnicama i u sporovima oko priležničkih odnosa (11/IV, A. Campolongo, quartus, F.55v.), a tu se, kako naprijed vidjesmo, znao pojaviti i knez.

Iz upravljanja crkvenom imovinom nikao je razvedeni upravni aparat. S druge strane, iz gradnje crkve sv. Jakova također je nikao upravni aparat

(1448., 11/IV. A. Campolongo, quartus, F.53v-54r.). Procuratori gradnje ove crkve bili su arhidakon Jakov Vukšić i Marko Ivanov. Oni su pregledavali račune koje je vodio natpop Jakov Zilijević koji je sastavio i jednu bilježnicu u koju je upisivao prihode i rashode.

I na kraju je biskup dao firentinskom bankaru naseljenom u Šibeniku Francescu Aldobrandiju u zakup sve prihode svoje biskupije (11/IV. A. Campolongo, quartus, F.168v-170r.), a to su bili prihodi od vina, žita, maslina, a potom »Doni per chadaun sedile habiando quarto do de grani e tre chani de polame, exempto un zudeze de la villa«, potom desetinu janjaca i jarčića, regalije za Uskrs, prihode od ribnjaka, solana i svih zemljišnih posjeda rasutih u distriktu, od magazina soli, od kuća u gradu i distriktu. Dužne iznose valjalo je platiti 1. siječnja i 1. svibnja svake godine.

Seoski župnici imali su prava na prihode i na tlaku seljaka (1448.11/IV. A. Campolongo, F. 204v-205r.), a seljaci su morali župniku k tome i sagraditi kuću.

U šibenskom distriktu imale su svoje posjede splitska i skradinska biskupija i ti su se posjedi davali u zakup (11/V.A. Campolongo, vol.10/II. F.53v-54r, 264v-265r.). Polovicom stoljeća opaža se da neki prelati, koji ne borave u mjestu gdje imaju nadarbine, te nadarbine daju u zakup svojim *procuratorima* (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.154r.). Skradinski biskup Niccolo prebivao je 1479. (11.VII. A. Campolongo, F.88v-89r.) u Perugi, a dobrima biskupije upravljao je Pavao Petrević kao biskupov procurator. Krajem stoljeća opaža se i nesklonost seljaka da odstupe desetinu (11/VII. A. Campolongo, F.2v.). S druge strane se opažaju *procuratori* svećenika koji odlaze u Rim da tamo steknu naklonost i povjerenje nekog prelata i poneku prebendu (11/If. A. Campolongo, F.124r-v.).

Krajem stoljeća opažamo i neke pojave nepotizma pa tako u Šibeniku srećemo Jurja Šižgorića, kanonika i nećaka biskupa istog imena i prezimena (1477.11/VII. A. Campolongo, F.256r.), inače hrvatskog pjesnika.

U ovom razdoblju nije se samo gradila crkva sv. Jakova, nego i samostan na otoku Krapnju (1441.11/Ib. A. Campolongo, F.46r.). Samostani kao benediktinski samostan sv. Nikole u Luci davali su svoje prihode u zakup firentinskom bankaru Francescu Alcobrandi (1442.11/Id. A. Campolongo, F.115r.), ali uz dopuštenje biskupovo (11/VIIIa. A. Campolongo, F.75r-v.).

U ovom razdoblju opažaju se, kao i ranije, brojni pustinjaci¹⁵ u šibenskoj okolici (11/Ie. A. Campolongo, F.54v.) vrlo karakteristični za mističku pobožnost u Šibeniku. Oni nisu uzimali pred razularenošću Renesanse.

Samostani su gradili mlinove na Krki (11/Ih. A. Campolongo, F.251v-252r.) i davali ih u zakup (11/IV. A. Campolongo, F.103v-104r.). Oni su posjedovali i skladišta (11/VII. A. Campolongo, F.76r.). Samostan sv. Frane privukao je 1449. (11/IV. A. Campolongo, quartus, F.39v.) prvog »fenestrarius« koji se pojavljuje u izvorima da tom samostanu napravi »unam fenestram rotandam in frontale ecclesiae predicte de vitrio bonam, fortem et durable faciendo in ipsa finestra figuras Sancti Francisci cum Seraphico et stigmatis, quatuor angelis, ecclesiam et uno fratre...«

U godini 1444 (11/V. A. Campolongo, vol.10/II. F.120v-127r.) doznaje se i za samostan »reclusae ecclesiae Sancti Grisogoni« koji se gradi još 1447. (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.223v.). Instrumenti o primanju redovnica u samostan, kao Radice Kosanić koja je postala redovnica Sv. Spasa 1447 (11/VI. A. Campolongo, F.224r.) puni su mističkog žara. Pa ipak kod primanja Donate, kćeri vlastelina Lovrinca Ligničića u samostan opatica Vela je istakla »considerati illius bonis moribus et virtutibus, quibus instructa est et qualiter est de bona domo et nobili progenie et de legitimo matrimonio nata...« (1442. 12. F.de Serenis, sec. F.116r.).

Za ovo razdoblje značajan je rascvat bratovština. Te bratovštine imale su u početku stoljeća naglašen teritorijalni karakter, no od sredine stoljeća one se sve više priklanjaju »devotio mystica«.¹⁶

U drugoj polovici stoljeća bratovštine je vodio jedan sudac, gvardijan i gastald (1443. 11/Ih. A. Campolongo, F.241r.) i one su bile ustrojene slično kao franjevački *Monti* u Italiji, a to će reći da su pozajmljivali siromasima novac bez kamate. Bratimi bratovštine sv. Jakova od Compostele izabrali su rektora svoje crkve sv. Jurja (1444. 11/V. A. Campolongo, vol.10/II. F.15v, 17v-18r.) i otišli biskupu da od njega dobiju ratifikaciju. To nam pokazuje da je mistična pobožnost bila proširena i u malom puku, a tu pobožnost izarivale su baš bratovštine. Bratovštine su vršile *ius patronatus* u svojim crkvama pa su u tom smislu imale pravo birati rektore tih crkava (11/V. A. Campolongo, vol.10/II. F.38v-39r.). One su tim crkvama upravljale i održavale ih

¹⁵ I. PEDERIN, *Šibenik*, ... str. 830.

¹⁶ I. PEDERIN, *Op. cit.*, str. 831.

(1448. 11/IV. A. Campolongo, F.84r.), upravljale su i imovinom bratovština (11/IV. A. Campolongo, sec. F.89r.). Bratovštine mističkog nadahnuća širile su se i u okolnim selima, a 1447. pojavljuje se bratovština sv. Križa u Vodicama (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.130v.).¹⁷ Pa ipak, većina bratovština u selima čuvala su svoj stari teritorijalni karakter, vjersko i političko značenje i značile su zajednicu svih ljudi koji su odlazili u istu crkvu kao na pr. bratovština sv. Jurja u Birnu (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.247v-248r.).

Na početku stoljeća Šibenik je imao *leprozorij* sv. Lazara i sv. Martina, kasnije i *bolnicu*, te *ubožnicu* sv. Marije i sv. Spasa kojima se upravljalo isto kao i sa samostanima,¹⁸ a to će reći »capituraliter«, dakle upravljali su isti siromasi, koji su u tim samostanima prebivali. Pa ipak, 1441 (11/Ib, A. Campolongo, F.50v-51r.) imala je sv. Marija *procuratore*, a to su bili kanonik Stjepan Tolinić, nuncij biskupa Jurja Šižgorića i rektora Tomu Mišića sve uz punomoć kneza i kapetana Giacoma Donato. U Šibeniku se ne opažaju trvenja između crkve i države zbog upravljanja bolnicama kao u Zadru.¹⁹ God. 1443. (11/Ie. A. Campolongo, F.62r.) bolnicom sv. Marije upravlja plemeniti prior koji daje u zakup njezine solane. Bolnica je k tome imala i mlinove na rijeci Krki (11.Ih. A. Campolongo, F.262r-v.), a to će reći da je bila jedna od najimućnijih ustanova grada Šibenika. Bolnica sv. Marije stekla je mlinove iz oporuke bankara Zaninusa Barbe koji je umro raskajan jer je obavljao zanimanje koje se u ono doba nije smatralo mnogo kršćanskim²⁰ (11/Ile2. A. Campolongo, F.80r-82v.).

God. 1479. (11/II. Test. A. Campolongo, F.23v.) počela je gradnja lazareta na punti sv. Magdalene, a procuratori njegove gradnje brinuli su se o tome poslu i 1482. (11/VII. A. Campolongo, F.78v).²¹ Lazaret je početkom stoljeća bio leprozorij koji je dobio ime po ubogom Lazaru o kojem se čita u Evanđelju. U XVI. st. lazaret je bio svratište trgovaca, ono isto što je u

17 Mihovil BOLONIĆ, *Bratovštine sv. Ivana krstitelja u Vrbniku, Kapari (1323-1973) i druge bratovštine na otoku Krku*, Zagreb 1975, str. 9-10.

18 I. PEDERIN, *Op. cit.*, str. 831-32.

19 I. PEDERIN, *Mletačka uprava privreda i politika u Dalmaciji (1409-1797)*, *Dubrovnik*, 1990, str. 30-31. Armando SAPORI, *Compagnie e mercanti di Firenze antica*, Firenze, 1955, str. XCII-XCVI. Splitski lazaret sagrađen je 1592, Duško KEČKEMET, Prilozi opisu i povijesti splitskog lazareta, *Pomorski zbornik*, knj. 13 (1975).

20 Armando SAPORI, *Compagnie e mercanti di Firenze antica*, Firenze 1955, str. XC-XCVI.

21 Milivoj Š. MILOŠEVIĆ, Lazareti na crnogorskom primorju, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, VIII(1959), str. 57-70. Lazaret se u Kotoru spominje prvi put 1622.

Mlecima bio *Fondaco dei Tedeschi*. Trgovci, koji bi odsjeli u lazaretu, morali su tamo proći kontumac od 40 dana.²²

Ako se vjerski život Šibenika usporedi s vjerskim životom na Rabu, gdje je bio raširen konkubinac među laicima i svećenicima i sa Splitom, gradom koji je imao bujno razvijenu trgovinu i posredovao je između Italije i središnje Bosne još od XIV. st. pa se u gradu širio raskoš, može se reći da je Šibenik bio jedan od najkršćanskijih gradova u Dalmaciji, da je bio grad s uredno složenim društvenim tkivom, ozbiljan i pod snažnim utjecajem mističke pobožnosti. Ovdje se ističe snažna ličnost biskupa Jurja Šižgorića koji je s jedne strane spriječio trvenja između pučana i vlastelina u koja se umiješala nova vlast, a s druge strane je biskup umio proširiti mističku pobožnost preko bratovština i bolnica.

Mletačka vlast nije bila tlačiteljska ni nasilna, niti je ograničavala municipalnu autonomiju.²³ Vlast je tu autonomiju nadvisila tako što je od Dalmacije napravila cjelinu u svojoj jadranskoj politici, ona je naglasila municipalizam dalmatinskih gradova čiji su građani stekli mletačko građansko pravo *ab intus*²⁴ već 1409. Venecija se smatrala nasljednicom bizantinskog političkog naslijeđa, a dalmatinske je gradove smatrala sunasljednicima pa je vodila novu državu kao *prima inter pares*.

U XV. st. Mleci su u Dalmaciji ostvarili novi tip države, a to je bila država s plaćenom vojskom i činovništvom. Mletačka vijeća su donijela niz zakona kojima je nadidena municipalna podvojenost dalmatinskih gradova iz XIV. st. kad su u tim gradovima bjesnili sukobi između vlastelina i pučana, a i sami gradovi su međusobno bili u suparništvu.²⁵

U samom Šibeniku naglašava se municipalizam i razvija, a utjecaj kneza i kapetana prodire sve dublje u društveno tkivo grada. Tako je ovaj grad, u kojem su se čuvali stari hrvatski plemenski utjecaji, sve više bivao izložen utjecajima Crkve s jedne strane i mletačkih običaja s druge iz čega je nastao tipično jadranski sinkretizam hrvatske sredozemnosti. Među svim slavenskim narodima Hrvati su jedini koji je sav okrenut prema Sredozemlju, koji obitava na jednoj dugoj i razvedenoj morskoj obali s mnogo dobrih luka pa je održavao

22 Henry SIMONSFELD, *Der Fondaco dei tedeschi in Venedig und die deutsch-venetianischen handelsbeziehungen*, Bd. I, Stuttgart, 1887.

23 Maja NOVAK, *Autonomija dalmatinskih komuna pod Venecijom*, Zadar, 1965.

24 *Povijesni arhiv u Zadru*, Ducali e terminazioni, Vol. I, br. 1.

25 I. PEDERIN, *Mlet. uprava...*

gospodarske, demografske, kulturne, pravne i druge veze s drugim gradovima *Culphusa*. Ovdje se opaža duboka razlika između Hrvata i Srba koji su se potkraj XV. st. pojavili u planinama unutrašnjosti Dalmacije kao turske pomoćne čete koje su Mlečići nazivali *martolossima*. Dok su Hrvati pokazivali živo zanimanje za sve što je dolazilo s mora, Srbi su odbijali te utjecaje. Oni su osvojili Knin i uništili municipij pa je grad nastavio svoje postojanje kao bijedno selo. Oni su zapalili i zamkove hrvatskih feudalaca u unutrašnjosti Dalmacije pa su Srbi tako uvijek ostali seosko pučanstvo.

Šibenik je s ostalim primorskim gradovima vršio snažan *utjecaj na feudalnu unutrašnjost Dalmacije* Ovi gradovi uvijek su bili orijentacijska točka za hrvatske feudalce što su prebivali u unutrašnjosti.

Vlastelin Ivan Mogorović iz Like »banatus Corvatiae« posjedovao je u šibenskom distriktu zemlje koje je davao u zakup (11/Id A. Campolongo, F.144v-145r.). Pa ipak ti odnosi nisu bili bez trzavica i čarki (11/V. A. Campolongo, 10/II. F.53v-54r.). Feudalci iz *partes superiores* zaduživali su se u Šibeniku kao Ugrin iz zamka Rog, knez Bribirski »de genere Subich« koji je 1442. (12. F. de Serenis, sec. F.81v-82r.) dugovao šibenskom vlastelinu Stjepanu Taviliću 300 dukata pa je morao odstupiti vjerovniku svoje patrimonijalne zemlje. Vlastelini iz *partes superiores*, iako su obitavali u seoskim predjelima, igrali su neku ulogu u gradskim odnosima pa je vlastelin Nikola Milošević iz Vrljike sa svojim bratom Antom dao 1480. (11/VII. A. Campolongo, F.48r-v.) punomoć svećeniku Nikoli Kamčiću i vlastelinu Šimi pok. Saracena iz Šibenika da naplate neke njegove iznose od njegovih dužnika, da ga zastupaju pred kneževom kurijom itd. Hrvatski vlastelin Stjepan Purnošević iz Biljana kupio je od šibenskog trgovca Jurja Liničića 1482. (11/VIII. A. Campolongo, F.10v.) neku robu s jamstvom da će platiti u određenom roku.

Vrlo živi bili su odnosi Šibenčana s *vlaškim stočarima* iz unutrašnjosti i njihovim katunima. Katunari ovih naselbina trgovali su u ime »omnium et singulorum hominum de sua cathona« i prodavali ovnove zakupnicima mesarnice odnosno njihovim *sociusima* u Šibeniku (11/Ib. A. Campolongo, F.43v.), drugi žitelji katuna zaduživali su se u Šibeniku i vraćali dugove tako što bi se obvezali prodati vjerovniku sav svoj sir ili ovnove (11/If. i h. A. Campolongo, F.119r-v, 243r.). Vlaji su u Šibeniku kupovali sol, sukno i vino. Pa ipak, ovi odnosi nisu bili bez čestih sukoba i čarki s nasiljima. U početku vlajima nije bilo uopće dopušteno ući u grad, pa ni u distrikt. Onda su ove odredbe ublažene, ali 1449. (11/IIe2, A. Campolongo, F.84r. 1448.

11/IV. A. Campolongo, quartus, F.227v.), ali su onda opet pooštrene zbog nekih nasilja koja su ovi vlaji počinili. Vljaj Cvitan Gojenović ukrao je vola u selu Srima, pa je dopao tamnice 1442. (12. F. de Serenis, sec. F.88v-89r.). Oslobođen je kad je platio odštetu. Zabrane dolaska vladarima ublažene su opet 1449. (11/IV. A. Campolongo, primus, F.14r.), a vlaji iz katuna Zborovci kupovali su s dopuštanjem kneza i kapetana i jednog rektora flanel i »panni latini« u Šibeniku. U četrdesetim godinama (1442, 11/IV. A. Campolongo, vol. 10/II F.3r.) nastalo je više miješanih *societas* u kojima je jedna strana bila vlaj, a to je bio jasan znak da su se vlaji počeli integrirati u društvene strukture grada to više da iz izvora ne slijedi da bi oni govorili nekim drugim jezikom ili da bi bili druge vjere, oni su, to se vidi iz izvora i njihovih imena, bili ikavci. Krajem stoljeća opaža se da mnogi vlaji postaju *villici* te da obrađuju zemlje šibenskih vlastelina (11/VII. A. Campolongo, F.101r-v.), drugi su i kupovali zemlje u šibenskom distriktu. Njihove kćeri postajale su služavke u Šibeniku (1449.13. R. Ferro, F.157r.).

Vlaji su uzimali ovce šibenskih feudalaca na ispašu (1442. 12. F. de Serenis, F.27r.), a ovi su ih za uzvrat zastupali. Vlaji su bili podanici hrvatskog bana, i ban je znao povjeriti nekom vladaru da odnese novac koji je on dogovao u Šibenik (1443. 12. F. de Serenis, sec. F.152v.).

Turci su povi put provalili u šibenski distrikt 1415, a onda su se povukli i ponovno pojavili četrdesetih godina. Zbog toga se u mnogim ugovorima iz četrdesetih godina čita klauzula o višoj sili »seu incursionis inimicorum itaque abduceretur de hominibus comitatus Sibenici« (1477. 11/VII. A. Campolongo, F.16v-17r.). Iz činjenice da se u ovim formulama ne spominju Turci *expressis verbis* slijedi da se ovdje moglo raditi, a vjerojatno se i radilo (1447. 11/VII. A. Campolongo, F.16v-17r.) o turskim pomoćnim četama, dakle o Srbima koji su pljačkali žitelje i sela unutrašnjosti.

Do najvećih napada došlo je 1468. i 1499.²⁶ pa sljedećih godina često čitamo u izvorima o ljudima koje su Turci odveli (1477. 11/VII. A. Campolongo, F.28v.). Bilo je to doba u koje su zemlje šibenskog distrikta često bile slabo napućene kao i mnoge druge zemlje ili čak i nenapućene pa su vlasti činile sve moguće da privuku naseljenike koji će obrađivati zemlju. U Marche je stizalo mnogo radne snage uglavnom iz Bosne, no mnogi su se selili u

26 J. KOLANOVIĆ, *Op. cit.*, str. 81.

Istru.²⁷ Turci su se brinuli o radnoj snazi često otmicama. S druge strane i hrvatski su vlaji napadali turske zemlje i otimali stoku (1478. 11/VII. A. Campolongo, F.43v-44r.).

Tako je krajem XV. st. u šibenskom distriktu počelo susjedstvo katoličkih Hrvata s jedne strane i pravoslavnih Vlaha iza kojih su stajali Turci s druge. Bilo je to susjedstvo puno mržnje s otmicama i okrutnostima. Turci su raspalili staru mržnju između katolika i pravoslavnih i izrabljivali te sukobe i mržnje. Oni su zadobili povjerenje i naklonost pravoslavnih o kojima se prije pada Bosne ništa ne čita u izvornima što se odnose na Dalmaciju.

Za ovo razdoblje značajne su mnoge *gradnje* među kojima se ističe stolna crkva sv. Jakova, pa franjevački samostan na otoku Krapnju gdje je radio zidar Dišman Banjvarić 1441. (11/Ib. A. Campolongo, F.46r.) za 130 libara godišnje osim »expensas oris et cubilis condecenter«. Visoka cijena njegova rada pokazuje ugled koji je njegov zanat stekao u to doba. Pa ipak u ovom razdjelku ispitat ćemo društveni i gospodarski značaj građevinarstva, a ne estetske karakteristike.

Samostan sv. Frane dao je 1444. (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.135v.) sagraditi kapelicu od oporučne ostavštine čak za 100 dukata. Župnik crkve Svih Svetih u Šibeniku Jakov Karlić vodio je 1447. (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.223v.) gradnju »domorum reclusarum« navedene crkve. I gostinjc i bolnice bili su dobri klijenti zidara i klesara (1452. 13. R. Ferro, F.131v.). Sve ovo pokazuje da je iza razvijenog šibenskog građevinarstva, koje je privuklo brojne klesare osobito iz Korčule i Brača, bio polet mističke pobožnosti.

Međutim, i vlastelini su gradili kuće. Seljaci Dividatus Vukčić iz Crnice i Bogdan Svirčić iz Šibenika sagradili su kućicu od suhozida za vlastelina Martina Miršića za samo 40 libara jer nisu bili obrtnici (11/Ib. A. Campolongo, F.47v.). Bila je to kućica u Donjem Polju u kojoj su stanovali sezonski radnici, nadničari što su obrađivali te zemlje. Međutim, novac koji su vlastelini ulagali u kuće bio je mnogo puta manji od iznosa koji su se trošili za gradnju crkava i kapelica, te samostana.

27 Usp. bilj. 8. D. KLEN, Dva ugovora iz 1463. godine o preseljavanju seljaka s područja šibenske općine u Istru, *Radovi Centra JAZU u Zadru*, sv. XXIV(1977), str. 61-70.

Najveći građevinski pothvat bio je ipak gradnja Sv. Jakova. Ta crkva se gradila od novca koji su ostavljali oporučitelji (11/If. A. Campolongo, F.121r.).

Znatnu ulogu u gradnji crkava imale su bratovštine, te osnovne ćelije mističke pobožnosti. I njihov novac dobrim je dijelom potjecao od oporuka (1479. 11/IIc. A. Campolongo, F.23v.). Bratovština sv. Marije dala je sagraditi zvono koje je izradio magister Guilelmo iz Mletaka 1448. (11/IV. A. Campolongo, sec. F.84r.).

Graditelji su spadali u najimućnije ljude u Šibeniku, a *prothomagister* gradnje Sv. Jakova Juraj Dalmatinac bio je jedan od najbogatijih ljudi u gradu, posjedovao je kuće u Mlecima, u području Sv. Gervasija (1470. 11/VII. A. Campolongo, F.16v.), a k tome zemlje, dio specijarije u Šibeniku, investirao je u trgovinu, brodove, imao je kuću u Šibeniku, a trgovao je solju i suknom.²⁸

Novi biskup Luka Tolentić dao je sagraditi cisternu »in curtino episcopatus« 1447. (11/VII. A. Campolongo, F.37v.). Mnoge građevinske radove izvodio je i municipij, koji je 1446. (11/IIa. A. Campolongo, F.55r, 66r.) dao sagraditi veliku cisternu jer se u blizini Šibenika nisu nalazili izvori pitke vode. Citiramo ugovore *in extenso* da bolje pokažemo tehniku gradnje cisterni. Upotreblijeno vapno bilo je »tamo da calcina in pulvere, quam de calcina impastata usque ad modia duo millia calcine et abinde infra secundum, que fuerit necesse pro cisterna magna ab aqua fienda in Sibenico. Et dabitur illi persone, que dabit ipsam calcinam pro minori pretio dando bonam et sufficientem calcinam ad laudem magistrarum, qui laborabunt circa dictam cisternam. Et teneatur venditor dare ipsam calcinam conductam ad rippam maris sub Sibenico et exoneratam in terra omnibus expensis venditoris in locis consuetis et usitatis ubi exoneratur calcine. (...) conductura lapidum necessariorum pro cisterna magna comunis, que de novo fabricabitur extra portam, que itur ad ecclesiam Sancti Dominici, qui lapides conduci debent, onerari et exonerari de insula Orut districtus Sibenici de petrario magistri Dissini Goniribich, lapicide de Sibenico et conduci et exonerari ad rippam maris Sibenici ex opposito ubi fiet dicta cisterna.«

Da bi se ova cisterna sagradila uveden je novi porez (11/IIe2. A. Campolongo, F.75v-76r.). Procuratori gradnje Sv. Jakova pregovarali su s graditeljima (1448. 11/IV. A. Campolongo, tertius, 134v-135r.) Filipom pok.

28 J. KOLANOVIĆ, *Op. cit.*, str. 221.

Petra iz Zadra, Andrijom i Marinom Pavlovićem iz Korčule (1449. 11/IV. A. Campolongo, F.30v, 38v.).

Krajem sedamdesetih godina i početkom osamdesetih komuna gradi lazaret (11/VII.f. A. Campolongo, F.78v.).

Iz spisa se vidi da komuna sve više gradi što je svakako izraz rascvata municipalizma. Municipalizam s jedne i mistika s druge strane bili su pobuda rascvatu graditeljstva. Prvi je dolazio do sredstava uvođenjem novih poreza, a druga tako što je oporučitelje pobuđivala da ostavljaju novac za gradnju crkava i gostinjaca.

I vojni razlozi bili su pobuda za gradnju utvrda pa je knez i kapetan Cristoforo Marcello dao da se sagradi kula sa skladištem za žito (11/IIc. A. Campolongo, extraord. F.12v.) pa je imenovao četiri »provisores deputati« (1449. 11/IV. A. Campolongo, primus, F.1r-v.) koji su vodili brigu o gradnji te kule i gradskih zidina. Mletačka komuna dala je novac za gradnju, a šibenska za radnike. Ove radove nije izvodio jedan zidar, nego čitava *societas* sastavljena od Jurja Pripkovića, Jurja Ratkovića, Radića Pokratića, Andrije Bučića, Grubiše Slavčića, Mihovila Grgurevića, Dišmana Banjevića koji su gradili kule Bersak i Gorica.

Naobrazba Šibenčana poboljšala se pa 1443. (11/Ih. A. Campolongo, F.211r.) nalazimo u izvorima doktora Ivana Sobotu, a 1445. (11/IIIa. A. Campolongo, F.52v.) vlastelina Ambroza Mihitića, koji je bio »artium doctor«, a doktorat je vjerojatno stekao u Padovi lili na nekom drugom talijanskom sveučilištu. On je kasnije igrao ulogu u javnom životu svoga grada. Knez i kapetan dodijelio je stipendiju (*pro elimosina*) od 60 dukata redovniku Jerolimu iz Šibenika da ode u Pariz i završi studij teologije (11/IIe. A. Campolongo, F.12r.). Ova sredstva potjecala su od novaca onih što su umrli bez oporuke i od ostavština »dispensandis ad pias causas«. Znanje je dakle imalo društveni ugled u Šibeniku, a u instrumentu čitamo: »Et honestum sit subvenire eidem aliunde dummodo iuste et honeste ei subveniatur.«

Ambroz Mihitić bio je odvjatnik (11/IIe2. A. Campolongo, F.68r.), često je poslovno putovao u Mletke (1449. 11/IV. A. Campolongo, primus, F.18r.), pregledavao je računovodstvo crkve sv. Nikole i sv. Benedikta u Šibeniku (1449. 11/IV. A. Campolongo, primus, F.20v-21r.) čiji je procurator bio. Mihitić je postao i *procurator del comun* 1447. (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.123r-v.) pa je upravljao komunalnim dobrima. On je

bio naobraženi humanist koji je u svojim govorima pred sudom često citirao Cicerona (1446. 11/III. A. Campolongo, F.15r.).

God. 1480. (A 11/VII. A. Campolongo, F.88v-89r.) nalazimo u izvorima i »egregius legum doctor, dominus Jacobus Tollimerich, nobilis sibenicensis« (A 11/VII. A. Campolongo, F.88v-89r.).

Kirurzi su bili brijači ili liječnici niskog stupnja. Pa ipak, njihova naobrazba kao da se poboljšala u ovom razdoblju pa 1448. (11/IV. A. Campolongo, F.62v.) nalazimo »doctissimus vir Marcus ciroicus condam Francisci de Spaletio«²⁹ koji je k tome bio i novčar. On je kupio »unam stationem« 1449. (11/IV. A. Campolongo, primus, F.6r-v.) s pravom ponovne prodaje što znači da je on pozajmio novce uz zalog koji je postajao njegovim vlasništvom ako dužnik u ugovorenom roku ne bi ponovno »kupio« svoj dućan.

U Šibeniku su djelovali i travari (*travarius*) dakle liječnici koji su liječili prema tradicijama hrvatske plemenske medicine kao Bartul Sipa (1448. 11/IV. A. Campolongo, quartus, F.50v.).

Plaćeni liječnik komune, a to je bio »egregius medicinae doctor« Andrea Justo iz Mletaka ulagao je k tome 1449. (13. R. Ferro F.172r-v.) i u trgovinu. God. 1477. (11/VII. A. Campolongo, F.36r-v.) bio je plaćeni liječnik komune »egregius artium et medicinae doctor, magister Franciscus Marinus condam ser Pascalis de Venetiis«. U Šibeniku je ostao sin kancelara Karatusa Vitale iz Pirana koji se u ispravama naziva »egregius artium solar Antonius« (1478. 11/VII. A. Campolongo, F.11r. 127v-128r.). Studirao je medicinu. Jedan »artium et medicinae doctor« bio je i vrlo bogati bankar šibenski vlastelin Rainaldus Dragotin koji se naselio u Jakinu (1442. 12. F. de Serenis, sec. F.123r.).³⁰

Gradnja Sv. Jakova s brojnim oporučnim ostavštinama, plaćanjima materijala i radne snage, prihoda i rashoda tražili su savršeno računovodstvo - »computa administrationis procurarie fabrice et ecclesie predictae« (1448. 11/IV. A. Campolongo, quartus, F.53v-54r.). Procuratori su pregledavali »unum quaternum suum iurium et computorum suorum, scriptum per totum de manu propria ipsius domini Jacobi Zilievich de cartis et nonaginta duabus, de quibus scripte sunt carte centum septuaginta tres«. Računovodstvo je

29 Mirko Dražen GRMEK, Lik šibenskog liječnika Marka iz XV. stoljeća, *Liječnički vjesnik*, LXXX(1949), br. 9-10.

30 I. PEDERIN, *Šibenik...* str. 876.

spadalo u vještine trgovaca, prvi je te vještine opisao istaknuti dubrovački trgovac Benedikt Kotruljević. U Splitu, koji je u XIV. i XV. st. već bio luka središnje Bosne u to se doba učila aritmetika,³¹ a ne samo gramatika. Međutim, Jakov Ziljević, sin useljenika iz Italije, bilježnika Ziliusa de Albanis, bio je natpop, a ne trgovac.

God. 1477. (11/VII. A. Campolongo, F.26r.) srećemo u izvorima kanonika i humanistu Jurja Šižgorića, nećaka istoimenoga biskupa, pjesnika i procuratora Sv. Jakova. I biskup obližnjeg Skradina Petar Marković bio je »sacrae theologiae professor« (1479. 11/VII. A. Campolongo, F.120v-121r.).

Provincijal dominikanaca bio je 1480. (A 11/VII. A. Campolongo, F.98v-99r.) »sacrae theologiae professor magister Petrus de Albis de Venetiis«.

U ovom razdoblju srećemo u izvorima naobražene osobe, to su liječnici, odvjetnici i teolozi. Neki su rođeni u Šibeniku, neki su stigli iz Mletaka, a svima im je zajednička humanistička orijentacija. Tako se oblikovao krug obrazovanih ljudi koji su nosili humanizam u ovom gradu. Iz tog kruga nikao je i pjesnik Juraj Šižgorić, i njegov učeni stric istog imena i prezimena.

Iako je jedan dio ovih ljudi došao iz Italije, ili poblize iz Mletaka, pretjerali bismo ako bismo ustvrdili da se humanizam u Šibeniku razvio pod talijanskim utjecajem, iako su Mleci zasigurno bili središte kulturnog izžarivanja. Razvoj humanizma isprepliće se s razvojem municipalnih organizama koji su tražili više istančane načine kojima će utjecati na razvoj građanskog života. Razvitak municipalizma tražio je u Šibeniku spremne odvjetnike, računovođe i obrazovane trgovce, a mistička pobožnost trebala je bolje obrazovane svećenike, propovjednike i poznavatelje bogoslovlja. Tu je središnja ličnost bio Juraj Šižgorić, biskup. K tome se u gradu stvorilo ozračje naklonjeno razvitku javnog obrazovanja što se vidi iz odluke u korist redovnika koji je želio studirati teologiju u Parizu pa je za to dobio i stipendiju.

Šibenski su samostani imali jednog lektora koji je bio zadužen da brine o obrazovanju redovnika (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.183v-184r.).

31 Ivan PEDERIN, Appunti e notizie su Spalato nel Quattrocento, *Studi veneziani*, n.s. XXI(1991), str. 404. ISTI, Il Comune di Spalato e le sue relazioni con la Romagna, le Marche ecc. in spoca Malatestiana, *djelo iz bilj.* 8.

Šibenik je kao i ostali gradovi u Dalmaciji imao školu gramatike koju su pohađala djeca vlastelina. »Professor grammaticae« bio je 1449. (11/IV. A. Campolongo, primus, F.19r.) Mlečić Francesco Bartolino.

Međutim, i kod obrtnika i pučana opaža se želja da se obrazuju i uče. Obrtnici su bili u pravilu nepismeni, i Juraj Dalmatinac bio je nepismen i potpisivao se znakom križa,³² a *artes mecanicae* nisu obsizale *grammaticu* koja je spadala u *artes liberales*, koje su bile prerogativ vlastelina. Međutim, 1447. (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.215v.) *prothomagister* Ante Vlatković, klesar, a to je bio najbolje plaćeni zanat u Šibeniku, obećao je izvršiteljima oporuke kovača Grubača da će primiti u kuću njegova sina Nikolu na šest godina, da će ga izdržavati i poslati u školu gramatike i kupiti mu potrebite knjige - »mittere ipsum Nicolaum ad scholas grammaticae et dare et solveere eidem libros necessarios« i to sve za 15 libara godišnje, koje će mu iz ostavštine njegova pokojna oca isplaćivati njegovi tutori.

Juraj Cimatović uzeo je 1452. (13. R. Ferro, F.123v-124r.) za svog slugu Jurja Kovačića iz Knina. Osim uobičajenih uvjeta Cimatović se obvezao u ugovoru da će ga učiti pisati i čitati. I kanonici su uzimali u kuću dječake koji su željeli postati svećenicima i davali im poduku iz gramatike.³³ Značajka je ovog razdoblja pojava obrtnika među humanistički naobraženim ljudima i baš među onima koji su učili gramatiku. Na Rabu se ova pojava zamjećuje tek u XVI. st. a u XV. st. tako što neće se naći ni u Splitu gdje je trgovina iscrpla sve energije grada.

Bratovštine su naručivale prijepise misala kao bratovština Presvetog Tijela Isusova u Šibeniku koja je platila 25 libera predujma svećeniku Ivanu Vlahiniću da prepíše misal za bratovštinu (1477. 11/VII. A. Campolongo, F.8r-v.).

Drugi je dio ovog razdoblja u znaku *ratova* koje je Osmansko Carstvo, sada u punoj ekspanziji, počinjalo protiv Mletaka. Ti ratovi bili su nepodnošljiv teret za mali puk grada i za pučanstvo sela u zaleđu koji su morali opremiti galije i služiti kao veslači. Temeljna organizacija koja je davala veslače bila je *duodena*, dakle skupina ljudi koji su ždrijebom birali veslače između sebe.³⁴ Tako je bilo u Mlecima. U Šibeniku je temeljna organizacija

32 *Povijesni arhiv u Zadru*, Spisi stare splitske općine 1454, sv. 11, sveščić 25, l. F.643r-v.

33 J. KOLANOVIĆ, p. 519.

34 S. ROMANIN, *Storia documentata di Venezia*, Tomo II. Venezia 1854, str. 393-94. Na otoku Krku je osnovna jedinica bila »četa«.

bila *posoba*, a to je bila građanska i vojna organizacija u seoskim predjelima šibenskog distrikta. Posoba, koja je slala veslača, morala je s njim poslati još i *zontu* za njegovu hranu. Već 1450. (11/IIIi. A. Campolongo, F.164r.) čuju se prosvjedi zbog toga što posobe nisu uvijek slale i *zontu*. Car i kralj Karlo V. slao je na galije osuđene zločince.³⁵ U Šibeniku se opaža da se zločinci šalju na galiju već 1477. (11/VII. A. Campolongo, F.40v.). Teškoće su se javljale s plaćama veslačima. Oni su morali poslati svoje procuratore da naplate dužne iznose od *Camera degl'armamenti* u Mlecima (11/VII. A. Campolongo, F.8v.). Međutim, »remigatores« iz Šibenika nisu veslali samo na šibenskoj galiji, već i na mletačkim kao Jakov Ostrinović koji se ukrcao na triremu Giacomina de Chadapesaro 1478. (11/VII. A. Campolongo, F.26v.). Bilo je pučana za koje je služba na galiji bila izvor zarade kao za pokojnog oca štitićenika *procuratores comunis*, vlastelina Mihovila Butrišića i Jerolima Simeonića, koji je zaradio »ex stipendio, arte et industria sua in triremibus« (1478. 11/VII. A. Campolongo, F.44r.). Grgo Milivojević je zaradio 100 dukata na galiji sopracomita Petra Tolimarića, šibenskog vlastelina (1478. 11/VII. A. Campolongo, F.60r-v.). U ovim slučajevima se može pretpostaviti da su se ovi ljudi bavili trgovinom ili su obavljali neki zanat, da su bili npr. *admiratus* na galiji. U svakom slučaju, dugo odsustvo muža na galiji znalo je izazvati krizu braka pa je tako Ružica Pavlović napustila 1497. (11/VII. A. Campolongo, F.100r.) kuću svekrovu dok se muž nalazio na galiji na Levantu. Mnogi su umrli na galiji kao Marin Ružić iz Rogoznice (1480. 11/VII. A. Campolongo, F.3v.). Ljudi koji su morali na galiju, kao brijač Juraj iz Skadra, habitator u Šibeniku, morali su naći nekog tko će ih zamijeniti na njihovu poslu. U ovom slučaju Juraj je izabrao jednog *subarbitonsora* da ga zamijeni. Juraj mu je plaćao dukat mjesečno osim onoga što je on zarađivao na galiji. Subarbitonsor je morao međutim odstupiti Jurju polovicu onoga što je on sam zaradio pod prijetnjom globe od 10 dukata.

U to doba se išlo na triremu ne samo zbog tlake. Bartolomeo de Carpiolis »de Leni Agri Brixiensis«, knežev *vicecommilitonus* u Šibeniku, dao je svog pastorka 1480. (A 11/VII. A. Campolongo, F.55v i 56r.) da služi

35 Danilo KLEN, Galije i galijoti iz Istre i otoka nekadašnje sjeverne Dalmacije za mletačku armadu (XI-XVIII. st.), *Rad JAZU*, knj. 318(1959), str. 239.

Ambroz KAPOR, Opremanje galija i drugih brodova korčulanske komune u srednjem vijeku, *Mornarički glasnik*, XXIX(1979), br. 2, str. 299-316. Andrea VIARO, La pena della galera, *La condizione dei condannati a bordo delle galere veneziane*, u: Stato, società e giustizia nella repubblica veneta (sec. XV-XVIII) a cura di Gaetano Cozzi, Roma, 1980, str. 377-430.

vlastelina *sopracomita* Jerolima Simeonica na triremi za 4 libre i 10 novčića mjesečno što nije bilo malo. On međutim nije smio napustiti triremu do njezina povratka i raspreme, a ako je to ipak učinio Simeonić ga je mogao dati uhititi i svezati i tako vratiti na galiju da služi do kraja. Oko *sopracomita* stvorio se jedan aparat slugu koji je sve više rastao. Simeonić je osim ovog slugu imao još i podrumara (*caniparius*), koji ga je služio ne samo na triremi, nego i na kraju. Seoski suci određivali su ljude za vojnu službu ne samo na galiji, nego i u Mlecima ili drugdje (1482. 11/VII. A. Campolongo, F.62v-64r.). Ovi su primali naknadu od samih sudaca koji su k tome brinuli da se njihove zemlje obrađuju za njihova odsustva.

Veslači su davali svoje uštede, ako su ih imali, u depozit (11/VIII. A. Campolongo, F.65v.).

Rat je bio nepodnošljivo opterećenje za veslače, no za mnoge on je bio izvor dobre zarade pa je tako rat u nekoj mjeri preoblikovao društveno tkivo Šibenika.

I vojnici iz šibenskog garnizona pravili su poslove. Jedan je dao svoje oružje u zalog, oružje je naime pripadalo vojniku (1442. 11/Ic. A. Campolongo, F.126v.). U parnici između Bartola di Giacomo iz Mletaka i Battista de Ponte iz Belluna zbog položaja *comestabilisa* Velike Kule u Šibeniku 1443. (11/Ih. A. Campolongo, F.256v-257r.) dužd je odlučio s abogadorima komune u Mlecima da će Battista zadržati svoje mjesto do lipnja sljedeće godine, a onda će to mjesto dobiti Ponte. Battista mu je morao predati »octo armaturas pro balistariis, videlicet octo balistas cum suis mulinellis, octo armaturas inter coratias et pancerias, octo calatas et octo paria brachialorum quas armaturas predictus set Baptista dabit et consignabit eidem ser Bortolo pro eo pretio quanto extimibitur per dictas personas tunc per ipsas partes electas«. (Citiramo ovo u izvorniku zbog ne malih teškoća prijevoda.) No osim toga su se *comestabiles* u Šibeniku bavili i trgovinom (1479. 11/VII. A. Campolongo, F.92r.). Mnogi Dalmatinci služili su u mletačkoj vojsci u Italiji jer Mleci nisu željeli da vojnici i činovnici služe u svom kraju (11/IV. A. Campolongo, quartus, F.25v-26r.), među ovima se ističe vlastelinska obitelj Cipidlačić iz Sinja (11/IV. A. Campolongo, sec. F.94r.) i već spomenuta obitelj Simeonić (11/VII. A. Campolongo, F.28r.). Ovi su se bavili naplatom

poreza što inače nije bilo dopušteno vojnicima (1480. 11/VII. A. Campolongo, F.4r.).³⁶

Šibenskim teritorijalcima zapovijedao je jedan »capitaneus stalee Sibenensis« a to je bio u pravilu šibenski vlastelin (1433. 12. F. de Serenis, sec. F.187v-188r.). Slično je bilo i s varošima oko Šibenika (1442. 12. F. de Serenis, F.54r.) koji su imali »capitaneus burgi Sibenici«.

Temelj šibenskog gospodarstva bilo je, kao i u drugim gradovima u srednjem vijeku *poljodjelstvo*. No šibensko je poljodjelstvo bilo siromašnije od zadarskog ili splitskog gdje su obradive površine bile veće.

God. 1440. (11/I. A. Campolongo, F.37v.) opažamo u ugovorima o davanju zemlje u zakup novu klauzulu. Vlastelin Marko Ferro dao je zemlju u zakup »sub pena librarum vigintiquinque denariorum parvorum monetae venetae et obligatione omnium suorum bonorum presentium et futurorum et reficiendi damna, expensas et interesse litis et extra.« Takvu klauzulu obično nalazimo u bankarskim ugovorima: zajmovima i sl.

U poljoprivrednim predjelima gradske okolice tada su se sve više gradile kućice namijenjene za stanovanje sezonskim i drugim radnicima koji su obrađivali te zemlje (1441. 11/Ib. A. Campolongo, F.47v.). Kopali su se zdenci pa je tako nastao čitav sustav zdenaca u poljoprivrednim područjima (1442. 11/Id. A. Campolongo, F.115v.). Sve češće se zemlje nisu više davale u zakup za dio ljetine, već za fiksnu količinu žita, pšenice, ječma ili drugih plodova (1442. 11/Id. A. Campolongo, F.137r-v.). Seljaci koji su sklapali ugovore o zakupu udaljenih zemalja morali su se obvezati da će na tim zemljama i prebivati u roku koji se određivao ugovorom (1442. 11/Id. A. Campolongo, F.135r-v.). U ugovorima se seljak obvezivao »facere sedile, ortum et curtinum et fabricare donos super sedile penes podvornicam«. Gospodar nije mogao otjerati ove »villici« u ugovornom roku sa zemlje, niti su oni mogli svojom voljom otići sa zemlje (11/If. A. Campolongo, F.161r-v.). Gospodar je međutim surađivao sa *villicus*, davao mu je sjeme, gnjoj itd. (12. F. de Serenis, sec. F.123v-129r.). Šibenski vlastelini znali su uzimati u zakup zemlje vlastelina iz unutrašnjosti (1442. 11/Id. A. Campolongo, F.144v-145r.) i pritom jamčili za te zemlje svojim posjedima. Potom su tražili *villani*, koji će te zemlje obrađivati. Ako su se zemlje prodavale, valjalo je tražiti dopuštenje kneza i kapetana (11/If. A. Campolongo, F.122v-123r.).

36 *Povijesni arhiv u Zadru*, Ducali e terminazioni, sv. II, br. 1046.

U seoskim sporovima odlučivali su *iudices curie camporum* (11/IIe2, A. Campolongo, F.85v-86r.).

Dominicales, a to je bio dio ljetine koji se odstupao gospodaru, bile su od četvrtine do trećine ljetine, no petina je važila na otoku Zlarinu za one koji su zasadili vinograd ili voćke (11/IIIg. A. Campolongo, F.14v.). Međutim, ako su masline pripadale gospodaru, seljak mu je morao odstupiti polovicu ulja (1452. 13. R. Ferro, F.109v-110r.). Seljaci su k tome bili dužni *exemia*, a to će reći regalije i tlaku - *factiones et angarias*. U sporovima zbog tlake odlučivao je knez i kapetan (1450. 11/IV. A. Campolongo, F.17r.). Međutim gospodar je svojim seljacima davao drvo i materijal za gradnju seljačkih kuća - *lignamina, paleas et alia fulcimenta necessaria ad constructionem et fabricam ipsius domus* (12. F. de Serenis, sec. 4r.).

Među seljacima se sve više opažaju vlaji koji su napuštali nomadski život stočara za život ratara (11/VII. A. Campolongo, F.101v-102r.). Neki vlastelini iz unutrašnjosti davali su u zakup prihode svojih zemalja šibenskim vlastelinima (A. 11/VII. A. Campolongo, e. F.79v-80r.) za čvrst iznos novca.

Stočarstvom su se bavili vlaji. Iz izvora se vidi da su oni smatrani odvojenom skupinom, iako se nigdje ne vidi da bi oni govorili nekim drugim jezikom, ili da bi bili druge vjere. Njihovi katuni bili su izvan šibenskog distrikta, no u ovom razdoblju odnosi Šibenčana s vladima bili su uglavnom dobri, dok su ranije bile česte zabrane da vlaji uopće dođu u šibenski distrikt.³⁷ Sada vlaji izvoze stoku u Šibenik. Obično neki vlastelin daje predujam (1443. 11/Ih. A. Campolongo, F.243r.) glavaru katuna koji se onda obveže da će dobiti ugovoreni broj ovnova za Uskrs. Vlaji nisu u Šibeniku prodavali samo ovnove, nego i teretne konje, a njihova vrijednost bila je oko 5 dukata po grlu (1443. 12. F. de Serenis, F.27r.). Oni su nadalje u Šibeniku prodavali sir i smolu koja je služila u gradnji brodova (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.333v-334r.).

Žitelji Šibenika običavali su davati svoju stoku vladima da je pasu. Okot se dijelio na pola (1449. 11/IV. A. Campolongo, sec. F.109r.). Vlaji ili seljaci koji su uzimali ovu stoku na ispašu bili su za nju odgovorni osim u slučaju da neko grlo stoke uginu prirodno (1450. IV. A. Campolongo, F.8v-9r.).

Šibenčani su davali svoju stoku na ispašu i na otoke (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.63r-v.), iako su postojale precizne i vrlo stroge

37 J. KOLANOVIĆ, *Op. cit.*, str. 107.

odredbe za slučaj poljskih šteta koje je mogla prouzročiti stoka. U tom slučaju su seoski suci procjenjivali štetu i naplaćivali je. Tuženici su mogli podnijeti žalbu kaptolskim decimariusima i u tom slučaju ovi su slali svoje procjenitelje da procijene poljske štete. Vlasnik stada dobijao je 1/3 sira, mlijeka i vune i polovicu okota. Ovi uvjeti jako podsjećaju na uvjete pod kojima su se u zakup davale zemlje i brodovi, te novac u *societates* zbog trgovanja. Vlaji su prodavali u Šibeniku i volove koje su oteli Turcima odnosno Srbima (11/VII. A. Campolongo, F.43v-44r.). Inače, vlaji su ovnovne prodavali za 43 novčića po grlu od tri do pet godina (*terzano, quartarino e quintanino*) (1443. F. de Serenis, sec. 184r-v.). Kupac bi otišao sam u njihov katun pa bi svoje ovnovne upravo kupljene žigosao na rogovima. Kad bi protekao ugovoreni rok, prodavatelji su morali dognati stado na ugovoreno mjesto i predati ga kupcu.

U izvorima se spominju sljedeći *zanati* u Šibeniku: drvodjelac, klesar, mornar, veslar, zlatar, kožar, kovač, *cimator* (a to je bio podrezivač sukna), krojač, solar, krznar, sabljar, mesar, brodograditelj, slikar, vrtlar, ribar, pastir (*bravarius*), *zapator*, a to je bio težak, kablar, crijepar, *calegarius arcerius* koji je proizvodio lukove, *vodarius*, koji je dovozio vodu iz Vodica, bačvar (*vegetarius*), šeširdžija, lončar, bojadisar sukna, staklar, preprodavačica (*venderigula*), draguljar, zidar gustirni, *magister sartiarium et funium*, dakle konopar, proizvođač posuda - *pignatarius*. U ovom razdoblju opaža se porast životnog standarda kod obrtnika. Ovi su uzimali naučnike i plaćali ih sa po oko 20 libara i novom odjećom osim što su im davali alat na kraju naukovanja (1441, 11/I. A. Campolongo, b. F.47r.). U ranijem razdoblju malo je blo obrtnika koji su svojim naučnicima plaćali na kraju naukovanja kako se to radilo u Splitu.³⁸ Međutim, god. 1442. (11/Ic. A. Campolongo, F.51v.) brodograditelj Pavao Makarunić uzeo je služavku kojoj je ugovorom obećao stan, hranu i odjeću, a na kraju i plaću od 40 libara. Drugom prilikom je gospodar, također brodograditelj (11/Ic. A. Campolongo, F.90v-91r.) uzeo služavku i obvezao se da će je na kraju roka službe udati i dati joj miraz »donec fuerit nubilis«. Znalo se dogoditi da je naučnik na kraju roka naukovanja umjesto novca dobijao materijal za obavljanje svog zanata (1442. 11/d. A. Campolongo, F.130v-131r.) kao *calegarius* Petar Nikolić koji je osim odjeće dobio štavljenu volujsku kožu, tri kozje kože i šest kalupa od drva, te po jedan primjerak svakog alata za obavljanje svog obučarskog posla. No on nije proizvodio samo obuću, nego i *caligae*, a to je bilo nešto između

38 I. PEDERIN, Šibenik... str. 852.

čizme i čarape što se u to doba nosilo. Najbolji klijent obrtnika bila je Crkva, ali u četrdesetim godinama povećava se broj krojača i *callegariusi* - siguran znak da se povećao životni standard (11/Ih. A. Campolongo, F.203r-v.). U tom desetljeću povećao se i broj pekara (1443. 11/Ig. A. Campolongo, F.211v-212r.). Pekar Juraj pok. Mate unajmio je kuću sa krušnom peći od vlastelina Florija Zavorovića. On je svakog dana obilazio gradom i uzimao od ljudi brašno, a onda je opet obilazio i nosio im kruh. Nije plaćao najma, ali je dobit dijelio na pola sa gospodarom.

Naučnici trgovaca radili su po istim načelima kao naučnici obrtnika (1443. 11/Ih. A. Campolongo, F.213r-v.). Trgovci su međutim svoje naučnike morali učiti dobrom vladanju i trgovačkim vještinama.

Nešto može reći inventar *callegariusi* Bogdana Sličića 1444. (11/Iic. A. Campolongo, F.143v-144r.) koji nećemo prevoditi jer hrvatski nema uvijek riječi za ove pojmove koji k tome nisu jezikoslovno ni proučeni. On je imao brod sa: »due remi, torcoli, tinazze, mastelli, bote, chavi de lavezi, fersore da frizer, steno da mazinar oglio, trepiedi, lucerne, copaniza grande, massuri, banchali, cusinelli, linzuoli, tovaglie, zappe, spade da due mani, scudi, ordegni da tesser, banco saraxinesco, barili da aqua, piria bisaze, crivello, zare per tegnivi oglio, tagheri unghereschi, scudelle de legno, luminar de ferro, graziella de ferro, chisiliera de ferro, uno calcinaro ala zudecha, forfese, cortelli de ferro.«

Ugovori s obrtnicima bili su vrlo precizni, a osobito ugovori sa zlatarima i slikarima (1448. 11/IV. A. Campolongo, F.95r.). Klijent, u ovom slučaju drvodjelac Grgo Similović, imao je vrlo preciznu ideju kako raspelo mora izgledati pa je zlataru Mati Pomeniću sve potanko naveo u ugovoru ostavljajući mu vrlo malo slobode za umjetničko nadahnuće. Osim toga, klijent je zlataru dao zlato i srebro iz kojeg će mu on izraditi raspelo, a došao je i s jamcem da će raspelo na kraju rada i platiti. O sukobu ukusa drvodjelca i zlatara, koji se danas smatra umjetnikom, ni traga.

Obrtnici su također često sklapali *societas*. Brijač Jakov Dumankusović uzeo je *sociusa* - brijača Lucijana da s njim radi u njegovoj brijačnici s njegovim alatom za 1/4 dobiti (11/IV. A. Campolongo, quartus, F.39r.). I vlastelini su sklapali *societas* s obrtnicima slijedeći pritom uzor trgovačke *societas*. Vlastelin Mihovil Simonić dao je bojadisararu Kresulu Radušiću svoju bojadisaonu i 200 dukata 1443. (12. F. de Serenis, F.187v-188r.) da radi u svom zanatu i trguje. Morao je odstupiti 1/4 dobiti.

Naučnici, koji bi pobjegli od svojih majstora, ne bi zbog toga bili proganjani kao ranije, kad su mogli biti uhićeni i bačeni u tamnicu³⁹ ili su ih svi ostali obrtnici bojkotirali. Međutim, ako bi pobjegli od majstora morali bi platiti novčanu kaznu (1444. 11/IV. A. Campolongo, vol. 10/II. F.2v.) - jasan znak da je blagostanje ublažilo krutost tradicije. Sada u ugovorima s naučnicima više nema ni jamca (1450. 13. R. Ferro, F.71r.).

Obrtnik koji je najbolje plaćao svoje naučnike bio je bogati Juraj Dalmatinac, koji je k tome imao i najviše naučnika (1447. 11/VI. A. Campolongo, sextus, F.219v.). Juraj je plaćao dukat godišnje.

Šibenski *mlinovi* na rijeci Krki predstavljali su znatan izvor prihoda. Komuna je prodala veći dio svojih mlinova privatnicima.⁴⁰ One mlinove koje nije prodala davala je u zakup (1441. 11/Ib. A. Campolongo, F.1v-2r.) *societasu* koji se sastojao od vlastelina Mihovila Semunića, Jakova Nikolina i firentinskog bankara Francesca Aldobrandija koji je na kraju zakupa podnio račun »de omni et tota administratione dicti datii« navodeći iznose u novcu i u ušuru. Mihovil Semunić dao je sa svoje strane svoj mlin s jazom »cum fullo et valcho, iuribus et pertinentiis suis« (11/Ib. A. Campolongo, F.53r-v.) u zakup na tri godine po čvrstoj cijeni od 30 stara žita, od toga 1/4 pšenice i 3/4 ječma plativo tri puta godišnje i 18 libara. Voditelj ovog mlina morao je podnijeti obračun gospodaru i u tim obračunima opažaju se napredne tehnike računovodstva (11/Ie. A. Campolongo, F.65r-v.). U izvorima se mogu naći tragovi takvih računovodstvenih knjiga (11/Id. A. Campolongo, F.133v-134v.) koje se ipak nisu sačuvale. No računovodstvene knjige bile su proširene i među pučanima, čak i u seoskim predjelima (1443. 11/Ie. A. Campolongo, F.83r.).

»Kolovade«, a to će reći tokovi vode, bili su u privatnom vlasništvu onoga tko je posjedovao zemlju uz obalu rijeke odnosno »kolovade« ili potoka. Voda dakle nije bila kao na zapadu »iura regalia«.⁴¹ Prema tome, samo oni, koji su bili vlasnici zemlje uz tok neke vode, mogli su tu sagraditi mlinove, međutim vlasnici su mogli prodati svoje »kolovade«, kako je to učinio svećenik Jakov Zilijević 1443. (11/If. A. Campolongo, F.114r.). S mletačke strane se ne opažaju nastojanja da primijene zapadne pravne običaje u ovoj stvari i da

39 I. PEDERIN, *Šibenik...* str. 852.

40 I. PEDERIN, *Šibenik...* str. 855.

41 Miho BARADA, *Starohrvatska seoska zajednica*, Zagreb, 1957, str. 76.

vode rijeke Krke proglase državnim vlasništvom kako se to dogodilo u Splitu 1455.⁴²

Conductori mlinova povjerili bi vođenje mlina nekom mlinaru. *Speciarius* Marko Kolonić je kao »principalis conductor datii molendinarum comunis« zaposlio na tri godine mlinara kojem je plaćao hranu (*expensa oris*), a obvezao se da će mu na kraju roka od tri godine isplatiti još i 60 libara i pomoći mu tu i tamo (1443. 11/Ih. A. Campolongo, F.254r.). Ako je mlinar napustio posao morao je naknaditi troškove koje je gospodar ili *conductor* zbog njega imao. No zakupnici mlinova znali su prodati svoja stečena prava trećim osobama kako je to učinio vlastelin Pavao Radeljić 1443. (11/Ih. A. Campolongo, F.202r-v.). Komuna je davala na dražbu »conducta et datia molendinarum« s onim što je uz mlin pripadalo, a to su bile kućice, skladišta za žito, žrvnjevi i alat za održavanje mlina. Knez i kapetan imenovao je procjenitelja koji bi procijenio količinu žita što se u nekom mlinu mljela (1446. 11/IIa. A. Campolongo, F.69v-70v.). Zakupnik koji se natjecao morao je imati jamca što će se obvezati da će platiti zakupninu, ako je zakupnik ne bude mogao platiti. Zakupnina se plaćala tri puta godišnje, i to unaprijed. God. 1440. (11/IIe. A. Campolongo, F.12v.) komuna je sagradila četiri nova skladišta za žito u kuli i gradskim zidinama. Skladišta su imala popločan pod i prozore da se žito ne bi upljesnilo.

Na Krki su se gradili i novi mlinovi (1449. 11/IIe2, A. Campolongo, F.78v-79r, 80r-v., 11/IV. tertius, F.124r.) s novcem privatnika. Mlinska industrija davala je dobar i siguran prihod. Drugi su davali u zakup svoje »kolovađe« (11/IV. A. Campolongo, tertius, F.130r.) ne za novac, nego za dio ušura. Jazovi međutim nisu služili samo za mljevenje žita, već i za jednu fazu pripreme vunениh tkanina - raša (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.137v-138r.). Uz mlin je obično spadao i ribnjak. O tome niže.

S vremenom su se popravili uvjeti rada, kao i tehnike računovodstva. Andrija Siković je kao *factor* plemenitih sociusa Radoslava Mihitića i Jakova Nikolina trebao voditi knjige, no on je imao i žitnicu, jednu škrinju u kojoj je držao novac, zarađivao je 24 dukata godišnje, što je bilo vrlo mnogo, a imao je i dopust od 10 dana godišnje (11/V. A. Campolongo, 10/II. F. 162v-163r.). Za prevare i utaje bila je određena globa je desetorostrukom iznosu od utajenog iznosa od čega je polovica išla mletačkoj komuni, a

42 *Djelo iz bilj.* 31, str. 336.

polovica okrađenim *sociusima*. Mlinar je za pripremu raša uzimao polovicu prihoda od njih. Ovaj ugovor pokazuje da su mlinovi postali najunosnijom industrijom u to doba u Šibeniku, možda i u Dalmaciji uopće. U Šibeniku se mljelo 1447. (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.71r-v.) žito uvezeno iz Albanije preko ušća Bojane i reeksportiralo u Jakin gdje je živio bogati šibenski bankar Raynaldus Dragotin. No onda je Venecija zabranila ovakve poslove u smislu svog trgovinsko-carinskog sustava na Jadranu pa je brašno valjalo izvoziti u Mletke. Na taj način je porastao značaj šibenskih mlinova u jadranskim okvirima. Međutim, već 1477. (11/VII. A. Campolongo, F.16v-17r.) ovi su mlinovi izloženi pljačkaškim napadima Srba i Turaka koji su mlinare odvodili u ropstvo.

Mlinovi koji su se davali u najam procijenili su se u času sklapanja ugovora i na kraju razdoblja najma (1477. 11/VII. A. Campolongo, F.32v-33r, 61v-62r.) da bi se utvrdilo ima li šteta, je li zakupnik dužan naknaditi štetu ili će vlasnik zakupniku platiti poboljšanja i povećanu vrijednost mlina.

Znatnu su ulogu u šibenskom gospodarstvu igrale i *vapnare*, što su se većinom gradile na šumovitim šibenskim otocima. I kod gradnje vapnara opazaju se naprednije tehnike i bolji ugovori. *Magister calcarum* Martin s otoka Žirja ugovorio je s vlastelinom Floriom Zavorovićem iz Šibenika da će mu sagraditi vapnaru. Utanačene su njezine dimenzije, a majstor se obvezao da će popraviti sve kvarove do kojih bi moglo doći u određenim garantnom roku. Četrdesetih se godina gradilo više vapnara na otocima s novcem vlastelina (11/IV. A. Campolongo, F.74v-75r., Ibid. quartus, F.162r.). Kapacitet tih vapnara bio je do 1500 *moggia* vapna (11/IV. A. Campolongo, F.235v.). Troškovi gradnje išli su od 40 do 50 libara osim troškova za materijal (11/IV. A. Campolongo, F.65r-v.). Nastajali su i novi kamenolomi na otocima (1447. 11/V. A. Campolongo, F.3v.), iako je Šibenik uvezio kamen bolje kakvoće s Brača (1447. 11/VI. A. Campolongo, F.168v-169r. iz kamenoloma Giovannija Brasuola.

Na početku stoljeća Šibenik nije još bio pomorski grad.⁴³ Međutim od četrdesetih godina raste broj *brodova* koje su posjedovali Šibenčani. To su bile *marciliane*, *carache*, *barcosii*, *gripusi*. Osim marciliana ovo su bili ribarski brodovi koji su se mogli upotrijebiti i za prijevoz tereta. U Šibeniku

43 I. PEDERIN, *Šibenik...* str. 861 i 866.

se nađe i po koja *barcha falcata*⁴⁴ (1479. 11/VII. A. Campolongo, F.119r.) i *schiffo* što je bio vrlo mali brodić (13. R. Ferro, F.123v.) za ribolov pa isto tako male *cimbe* (13. R. Ferro, F.156v.), brodić izrađen iz debla jednog stabla. Ti brodovi dubli su se paljenjem.

Brodovi su imali jedra od platna, sarte, opremu od željeza, pa od drva (1442. 11/Ic. A. Campolongo, F.109r-110r.), užad (*canapi*) (1443. 11/Ie. A. Campolongo, F.93r.), jarbole s antenama, suđe za vodu i vino, amfore (1443. 11/Ig. A. Campolongo, F.157 r.), mali brodić koji su vukli za sobom, a služio je za manevre u lukama - *batellum*. Kod daljnjeg opisa brodske opreme morat ćemo se poslužiti riječima što se nalaze u izvorima jer hrvatski za te pojmove nema riječi ili ti pojmovi još nisu filološki proučeni. Brodovi su imali nadalje *rampegoni*, što su bila mala sidra, *prodasi*, što su bili viseći kreveti, *canavelli*, vesla, po jednu *ecclesiolu* što je bila kutija sa slikom Gospe ili svetaca, ognjište s posudom, *cellegu*, a to je bio pokrov za brod (1443. 11/h. A. Campolongo, F.230r-v.). Već 1443. (11/Ii, A. Campolongo, F.292r.) gradile su se luke i pristaništa na otocima, pa *presoline*, a to je bila jedna vrst dizalice i služila je za istovar i utovar brodova i tereta (11/IIIa. A. Campolongo, F.35v, 36v, 46v.), *furcule* (vile), bačve, pa ovalne bačve - *mezzaroli* mostić da bi se iz broda moglo izići, stepenice, *caldaie*, a to su bila spremišta za toplu vodu, kormilo. Među jedrima se ističe *artimon s fondom*, a to je bilo četverouglasto jedro, potom *mezzana*, *soste*, a to su bile kutije, sjekire, škrinje za alat kojim se palila vatra na ognjištu, drveni kolci, lanterne, *tortitie*, *alzane* i *araposse*, a to su mogle biti poluge za dizanje tereta, *caruzie* (kola), sidra, »uno lebete sive lavezio cum cazolo, uno spelte de ferro, una sunotia« što sve nije jasno, »crochi pro vehendo vutas«, a to je bila neka posuda, *gratacasi*, a to su bile nazubljene površine za struganje sira, drveno posude, *aditule*, neka mjera koja se nazivala librom, dakle vjerojatno vaga, lijevci, karateli. Brodovi su se služili *busolom* (*bussola a navicando*), imali su lopate (*badili*), *scrature cum suis cathenis a portis navigii*, što su mogli biti otvori za sidrene lance, *coffani*, *palle di legno* u koje su se umetala vesla kad se veslalo, *situle* kojima se vadila voda iz stive, drvene *talee*, što nije jasno, *arganello per levando anchoris*, što je bila neka dizalica ili čekrk kojim se dizalo sidro, zastavu. Cijena opremljene karake bila je oko 300 libara pa

44 To je možda bila sayectia, tip sprastog broda koji se proširio na Jadran iz Tirenskog mora, Pasquale Caratù, *Imbarcazioni per il commercio nell'Adriatico nel sec. XV. u: Rapporti culturali e commerciali tra Dubrovnik (Ragusa) e Manfredonia, Atti del 1° Congresso organizzato a Manfredonia il 26 e 27 settembre 1987. Manfredonia, 1989, str. 37-48.*

do 270 dukata. (1444. 11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.260r-v.). Oprema broda sadržavala je još (1444. 11/IIc. A. Campolongo, F.132v-134v.) *chavi di vasselame*, kace, maštila, korita (*conche*) u kojima se mijesio kruh, vreće od vune ili platna jer onda još nije bilo indijske jute, *crivelli da crivellar lana*, sita, stolnjake, šolje, žlice, *muola da molar ferramenta*, što je bila neka smjesa za obradu željeznog alata, valjda da ne bi rđao, žrvnjeve, željezne lance, posude za ulje, tijeske, drvene avane, svjetiljke, plahte, noževe i sablje, štitove, sudopere (*caini*), *taglieri da legno*, *verigole*, a to su morali biti navoji, posude od kamena i od kositra, *ballestre*, a to su bile sprave za odapinjanje strijela, ne lukovi, košarice. Brod nije bio samo sredstvo prijevoza, nego i zanatska radionica, vojni odred zbog obrane od gusara, astronomski opservatorij, zbog plovidbe, i napokon i računovodstvo jer je kapetan morao na kraju puta podnijeti *sociusu stans* obračun troškova i brojkama iskazati poslovanje. Brodovi su napokon još imali (1447. 11/VI. A. Campolongo, F.206r.) *brazoli* i *forcati* u koje su se umetala vesla kad se veslalo i *tabule sub pedibus* a to je bio brodski pod. Brodovi su se u pravilu bojali u crno (11/VII. A. Campolongo, F.21v.).

U ovom razdoblju su brodove ili dijelove brodova posjedovali vlastelini, ali i pučani kao Ivan pok. Mihovila iz Šibenika koji je postao »habitar Venetiarum«, a prebivao je kraj Sv. Petra u sestier Castello (1442. 11/Ic. A. Campolongo, F.76r-77r.). Većina brodova bila je u vlasništvu više od jednog brodovlasnika (11/Id. A. Campolongo, F.115r.). Obično je *socius stans* bio vlasnik broda i vlastelin (1443. 11/If. A. Campolongo, F.116r-v.). On bi prodao kapetanu broda 1/4, a kapetan je plovio, trgovao i podnosio obračun *sociusu stans* na kraju svakog putovanja. *Socius stans* i *socius tractans* dijelili su dobit i štetu. Vozarine su bile visoke po 7 dukata po centenaru tereta.

U slučaju brodoloma važili su još stari običaji po kojima su žitelji obližnjih sela mogli opljačkati olupinu kako su to 1443. učinili žitelji Tribnja, koji se onda zvao Jurjevgrad u šibenskom distriktu (11/If. A. Campolongo, F.123v.). Međutim, u Mlecima je 1428. donesen zakon koji je zabranjivao žiteljima obližnjih sela pljačkati olupine nasukanih brodova,⁴⁵ pa je knez i kapetan naložio žiteljima toga sela da plate odštetu, a uveo je i namet od kojeg će se ta odšteta platiti.

45 Antun CVITANIĆ, Pomorsko pravo u srednjovjekovnom hvarskom statutu, *Hvarski zbornik*, II(1974), str. 11.

Položaj kapetana broda odgovarao je u svemu položaju *prothomagistra*, dakle voditelja jedne zanatske radionice, ali mornari nisu imali status naučnika, nego slugu koji su morali služiti na brodu i drugdje (1440. 11/I. A. Campolongo, F.18r. Ibid. g. F.183r.). Ugovori su bili vremenski ograničeni isto kao ugovori slugu i naučnika: na kraju tog doba služenja mornar je dobivao plaću i novu odjeću. Mornari su dolazili iz najsiromašnijih slojeva pučanstva, često su to bili vlaji ili Bosanci.

Međutim, za brod i brodsku posadu stvarale su se navade i običaji koji su ove radnike razlikovali od ostalih slugu i naučnika. Kapetan broda morao se brinuti za hranu »ad usum marinariorum« (1443. 11/Ih. A. Campolongo, F.230v-239r.), ali samo dok je brod plovio. Mornar je zarađivao oko 20 dukata godišnje što je bilo vrlo mnogo, ali ako se razbolio nije zarađivao ništa. S vremenom se ustalio običaj da kapetan plaća posadu svaka tri mjeseca, a ne na kraju roka službe, kao u slučaju slugu i naučnika (1444. 11/V. A. Campolongo, 10/II. F.357v-358r.).

U sporovima između *sociusa stans* i *sociusa tractansa* sudio je knez i kapetan sa svojom kurijom (11/IIId. A. Campolongo, Sent. F.3v-6r.). Cijene vozarina bile su vrlo visoke pa je majstor Lorenzo Pincino, koji je gradio katedralu platio 1448. (11/IV. a. Campolongo, F.147r-v.) 10 dukata vozarine za kamen s Korčule.

Gospodari su davali svoje brodove u najam polazeći od načela po kojima su se u najam davale zemlje ili stoka (1444. 11/IV. A. Campolongo, vol. 10/II. F.62r-v.). Jakov Nikolin dao je svoj »barcha bastasitia«, dakle teretni brod u najam Nikoli Galašiću da prevozi kamen, vapno, pijesak, a ako nema građevinskog materijala, onda druge terete. Dobit su dijelili gospodar broda, kapetan i posada. Vlasnik je morao dati materijal za popravak broda i materijal da brod ne bi činio vodu (*tenere ad acontio et fulcitam*) i to čak i u slučaju nezgoda i havarija. Vlasnik je za neke potrebe davao novac kapetanu.

Za slučaj da je kapetan kupio dio broda i plaćao njegovu cijenu na rate od vozarina (1444. 11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.300v-302r.) brodom ili napad pirata ili gusara nije se priznavao kao viša sila. Kapetan nije trebao praviti poslove bez znanja suvlasnika broda (*partionabiles*), nije smio krijumčariti, a ako je krijumčario sam je morao platiti vrlo visoke globe predviđene za takve prijestupe. Vozarine su bile više ako se u Mletke prevozilo žito ili sočivice ili ako su se te robe prevozile u sjevernojadranske

hrvatske luke. Kapetan je morao voditi poslove broda i voditi brodski dnevnik s prihodima, rashodima i drugim bilješkama.

Piraterija se kažnjavala najtežim kaznama pa su šibenski vlastelini odveli 1444. (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.122r-123r.) mještane Rogoznice u Mletke gdje je ove čekala nagrada jer su zarobili neke pirate na otoku Krapnju.

Većina šibenskih brodova putovala je u jadranske luke, ne samo u Mletke, već i u Dubrovnik, luke u Marche, Romagna, Apuliju i Abbruzze. Međutim, krajem stoljeća opaža se poneko putovanje na Levant (1480. A 11/VII. A. Campolongo, c. F.92v.).

Brodove što bi se nasukali izvlačili bi brodograditelji po jako visokim cijenama. Kapetan Luka Kreljić iz Dubrovnika platio je brodograditelju Andrijeviću čak 12 dukata da izvuče njegov brod koji se nasukao na obalama otoka Brača (1479. 11/VII.A. Campolongo, F.131v.).

U ovom razdoblju rascvala se u Šibeniku i *brodogradnja*. Već 1442. (11/Ic. A. Campolongo, F.67r.) sagradio je brodograditelj Mihovil Pripković dva broda za ribara Nikolu Karinčića »de burgo Sibenici«. Brodograditelji žive sve bolje i često uzimaju posluhu (11/Ic. A. Campolongo, F.90v-91r.). God. 1448. (11/II.e2, A. Campolongo, F.62r.) otišli su brodograditelji (*calafati e marangoni*) knezu i kapetanu i molili ga »sibi dari et concedi debere aliquem y doneum locum super rippa maris Sibenici pro eorum squero et arsenatu bui comode et absque impedimento possint exercitare artes suas, que sunt demaioribus et principalibus magis necessariis artibus Sibenici«. Knez i kapetan im je odredio mjesto za brodogradilište koje je i opisao »unum locum sub portis Dobrichi in rippa maris Sibenici incipiendo ab illo pallo nuper fixo et opposito illorum saxorum, que sint ad pedes scallarum porte Judaice sibenicensis et veniendo ac procedendo versus magazenum ser Radichi Sisgorich, civis Sibenici...«. Knez i kapetan dao im je nadalje norme gradnje pa su brodograditelji morali zatvoriti i natkriti brodogradilište »et debeant facere et tenere foveas et caldarias a pice intra confines dicti squeri (...) Et possint poni et teneri ibidem temporibus debitis et necessariis in locis vacuis et non occupatis cum canteriis barcarum et cum lignaminibus dictorum magistrorum necessariis torcularia pro usto et tinatii ab oleo ad marinam et exonerari barche ligna, lapides et alii res, que ligna lapides et alie res non debeant tamen ibidem permanere, videlicet immediate vias asportari...«. K tome je arsenal trebao imati bar dvoja vrata zbog prijevoza materijala itd.

Brodogradilište je trebalo sve više kvalificirane radne snage pa je 1447. (11/VI.A. Campolongo, sextus, F.95r.) stigao u Šibenik majstor Juraj pok. Ivana iz Zadra, *habitor* Jakina gdje je bio »magister sartiarum et fumium ac cordarum«. Brodograditelji su u svome radu trebali čavle (*agudi da quaderna*), užad (*libani da erba*), koja se proizvodila od trava, smolu (*contadi pro lui pro pegola*) i neki ekstrakt od kore drveća kojim su bojali mreže što su ih pleli za ribare (1447. 11/VII. A. Campolongo, F.12r-v.), a brodograditelj Mihovil Hlapčinić služio se kod gradnje jednog broda »unam coratiam cum voltis et cum barbuta« god. 1449. (13. R. Ferro, F.141v.) i nije jasno što je to.

Na početku stoljeća šibenski *ribolov* bio je pretežno ribolov u rijeci Krki gdje su se u sklopu mlinova nalazili i ribnjaci (11/Ig. A. Campolongo, F.179r-v.). Tek 1443. (11/Ie. A. Campolongo, F.56r.) nalazimo u izvorima poslove s prodajom soljene ribe koja nije ulovljena u rijeci. Međutim 1450. (11/IIIi. A. Campolongo, F.160v.) sagrađen je ribnjak u Zatonu u blizini Šibenika. To je bio zatvoren ribnjak i ribogojilište, ali su se novi ribnjaci i dalje gradili na rijeci Krki (1444. 11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.113v.). Prema kraju toljeća grade se ribarski brodovi (1479. 11/VII. A. Campolongo, F.112v; 1480. A. 11/VII. A. Campolongo, F.21v.).

Osim unosne industrije mlinarstva Šibenik je imao još i jaku proizvodnju *solis*, a *solane* su se nalazile u Morinju, Zablacu, te na otocima.⁴⁶ Vlasnici su davali solane u zakup prema načelima što su polazila od načela po kojima su se u zakup davale zemlje ili brodovi. Prior ubožnice sv. Marije dao je u zakup solane u Kupinu Blatu Jurju Beršiću na 3 godine (11/Ie. A. Campolongo, F.62r.) za pet dukata godišnje što je bio jedan dio žetve i »unum situlum salis de flore salis«, što je bila najbolja kakvoća soli i što podsjeća na regalije koje su davali oni što su u zakup uzimali zemlje. Vlastelin Ciprijan Divinić dao je svoje solane »Duboche« u Velikom Blatu u zakup. Zakupnik mu je morao odstupiti 1/3 soli i dati predujam od 10 libara. On je pak pozajmio zakupniku 30 libara, a taj iznos odbijao mu je od plaće (11/Ie. A. Campolongo, F.76v.). Ovaj ugovor može podsjetiti na ugovor s *villicusima* kojima je gospodar pomagao da se snađu u prvo doba. No zakupnik se obvezao prodati svoj dio soli gospodaru i to »non pro maiori pretio neque pro minori, sed pro comune pretio quod valebit sal super salinis et comuniter vendetur per alios salinarios«. Samostani su davali solane često u zakup vlastelinima koji su ih

46 J. KOLANOVIĆ, *Op. cit.*, str. 404.

onda davali u podzakup (1443. 11/Ig. A. Campolongo, F.191r-v.). Solane komune bile su u nadležnosti kapetana solana, a šibenski vlastelini koji su ih uzimali u zakup morali su položiti račune *provisores super sal ad partes Dalmatiae* u Mlecima (1443. 11/Ih. A. Campolongo, F.253r-v.). U razdobljima kad je na mletačkom tržištu bilo previše soli koja se slabo prodavala Mleci bi dali nalog da se napusti jedan dio solana da ne bi propala cijena. U doba dobre konjunktore na tržištu, 1450. je vlastelin Stjepan Draganić podnio knezu i kapetanu molbu (11/IIIi, A. Campolongo, F.169r-v.) da obnovi neke svoje solane. Već 1448. dubrovački trgovci (11/IV. A. Campolongo, quartus, F.49v-50v.) izvoze sol iz Šibenika bosanskom kralju preko Neretve. Četrdesetih se godina opaža ekspanzija proizvodnje soli pa se u Donjem Polju grade nove solane (11/Ig. A. Campolongo, F.163v-164r.), pa u Suhom Ratu (Babica) (11/IV. A. Campolongo, primus, F.5v-6r.). Solari koji su radili na ovim solanama u šibenskom distriktu, bili su obično domaći ljudi, a sol se izvozila u Bosnu, Mletke, pa u Jakin (1447. 11/VI. A. Campolongo, F.101r-v.) po 6 dukata za centenar, a potom u hrvatske luke sjevernog Jadrana (11/VII. A. Campolongo, F.105v.) uz posredovanje zadarskih trgovaca. Krajem sedamdesetih godina cijena soli došla je na 10 dukata za centenar (11/VII. A. Campolongo, F.76r.). Osim soli koju je izvozila mletačka komuna mnogi privatni izvoznici soli u Šibeniku izvozili su za svoj račun sol »cum bullettis et ordinibus illustrissimi ducalis domini Venetiarum« (1462. 11/VII. A. Campolongo, f. F.40v.).

Na početku XV. st. Šibenik još nije bio trgovački grad i mnogi zadarski i splitski trgovci izvozili su šibenske proizvode. Već 1440. (11/I. A. Campolongo, F.37v-38r.) opažaju se prve *societates ad mercandum* u Šibeniku koje su izvezile vlaški sir. God. 1441. (11/Ib. A. Campolongo, F.5r.) nalazimo u izvorima jednu *apotheca* čiji je *socius stans* bio vlastelin Ante Šižgorić, a *socii tractantes* cimatori Ivan i Grgo. Ova societas slijedila je djelomično načela i pravila naprijed opisanih obiteljskih *societates* u kojima je zet živio u societas s tastom, a potom su se njihova dobra dijelila i societates u kojima bi se dvije obitelji sjedinile i stavile svu svoju imovinu na jednu hrpu - *monte*, koja se po isteku roka societasa dijelila.⁴⁷ Međutim ova societas imala je ovjerene poslovne knjige u koje su se unosili godišnji obračuni, inventari, kapital iz kojega su se odbijali troškovi za slugu koji je radio u dućanu. Jedna trećina dobiti određena je da poveća poslovni kapital, dok su se druge dvije

47 I. PEDERIN, *Šibenik...* str. 823.

trećine dijelile između *sociusa stansa* i dva *sociusa tractansa*, a tako i moguće štete pri čemu bi se u ugovoru uvijek navelo »quod Deus advertar«. Ovdje je važio trgovački moral i norme koje je odredio sv. Toma Akvinski.⁴⁸

Mletački trgovci izvozili su u Šibenik svilene tkanine koje su kupci često plaćali vinom, sirom i medom (1441/Ib. A. Campolongo, F.49r-v.) ili voskom (1442. 11/Id. A. Campolongo, F.123v.) uz česte intervencije zadar-skih i splitskih trgovaca. Iz Šibenika se izvozilo proso (11/Id. A. Campolongo, F.147 r.). Iz Mletaka su se uvezile luksuzne tkanine plave, skerletne boje ili tamnih boja, zelene boje i sl. (11/Id. A. Campolongo, F.132v-133r.). Ove poslove često su pravili Šibenčani koji su se naselili u Mlecima (11/Ie. A. Campolongo, F.55r-v.). Iz Marche su se uvezile sartijske kože (11/Ie. A. Campolongo, F.93r.), a u Marche su se izvezile ovnujske kože (1443. 11/If. A. Campolongo, F.111r.). Pesaro i Jakin bili su najvažnija tržišta koža koja su tamo stizala iz Balkana uz posredovanje dubrovačkih trgovaca. Ove kože kasnije su se izvezile čak do Engleske i Nizozemske.⁴⁹ Volujske kože izvezile su se u Šibenik iz Ortone (11/IV. A. Campolongo, F.101r.), a ponekad i iz Flandrije (1482. 11/VII. A. Campolongo, F.49v.).

U Marche su se izvozili ovnovi iz unutrašnjosti Šibenika (1443. 11/If. A. Campolongo, F.116r-v.). Četrdesetih godina došlo je do novog tipa trgovačkih veza. Vlaji iz unutrašnjosti zadužili bi se u Šibeniku, a onda bi se obvezali da će prodati vjerovniku sve svoje proizvode (1443. 11/If. A. Campolongo, F.119r-v.) po cijeni »tunc temporis currente ad pondera comunis« što je očigledno bio eufemizam zbog smanjene cijene zbog duga.

Šibenska bojadisaeonica uvezila je 1443. (11/Ig. A. Campolongo, F.164v.) alumen iz Kotora i guado iz Urbina (11/IV. A. Campolongo, F.158v-159r.), a šibenski trgovci izvozili su ulje u Rijeku i Senj (11/IV. A. Campolongo, F.8r.). U istoj godini nalazimo i prvi slučaj pomorskog osiguranja za slučaj brodoloma (11/Ig. A. Campolongo, F.163r.). Četiri obrtnika priznali su se jamcima (*plezios*) za štetu do 70 libara ukoliko bi brod braće Nikole i Šime Divinića doživio brodolom nakon što isplovi iz Pule. Ovaj slučaj osiguranja slijedi uzor jamaca koji su jamčili zakupnicima poreza ili nekih drugih prihoda bilo komunalnih ili crkvenih ili jamaca naučnika koji

48 Sv. Toma Akvinski pisao je o trgovačkom moralu Divi Thomae Aquinatis Summa Theologica, Secunda secunde partis, Romae, MDCCCLXXXVII, Quaest. CXXVII. art. I, II, IV.

49 Ferdo GESTRIN, Trgovina s kožama u Markah u 15 in u prvi polovici 16. stoljeća, *Zgodovinski časopis*, XXX(1976), zv. 1-2, str. 24-33.

su morali služiti majstora, nisu ništa smjeli ukrasti i nisu smjeli otići prije isteka roka naukovanja. No pomorska osiguranja nisu se proširila u Šibeniku. Pa ipak, klesar Lorenzo Pincino, koji je k tome bio i kapetan jednoga broda uzeo je od vlastelina Ivana Florija Tavilića 7 miljara sira da ga proda u Mlecima i da po povratku plati Taviliću 140 dukata (11/Ih. A. Campolongo, F.227r.). On je za taj posao imao jamca koji je jamčio da će Pincino taj iznos i platiti.

Dučani (*stationes, apotheca*) postali su četrdesetih godina škole u kojima su sluge (11/Ig. A. Campolongo, F.213r-v.) učili dobre običaje i vještine trgovaca (»bonos mores et mercadantare prout docetur familiares in Sibinico«).⁵⁰ Aritmetika je bila temeljna znanost za trgovce koji su morali podnositi obračune za svoje poslove svojim sociusima stans od kojih su dobivali novac za poslove (11/IV. A. Campolongo, F.109r; tertius, F.124v-125r.).

Šibenik je uvezio kamen iz Korčule za gradnju Sv. Jakova (11/IV. A. Campolongo, F.30v.). Krajem četrdesetih godina vlaški stočari iz unutrašnjosti počeli su uvoziti tkanine iz Italije posredstvom šibenskih trgovaca (11/IV. A. Campolongo, F.54v-55r.) koji su u Šibeniku imali svoje *stationes* s tkaninama (1448. 11/IV. A. Campolongo, F.227v.).

Juraj Dalmatinac bio je ugledni trgovac u Šibeniku, a 1448. sklopio je societetas sa svojim šogorom Giovannijem Pietrom de Monteom i vlastelinom Jakovom Nikolinom (11/IV. A. Campolongo, F.223v-224v.). Oni su posjedovali jednu specijariju. Jakov je dao kapital a Juraj svoj barkozij i kapital, dok je Giovanni radio u specijariji a Juraj Nikolin pravio poslovna putovanja. Ključeve blagajne držala su sva trojica, svaki po jedne brave tako da su samo sva trojica zajedno mogli otvoriti blagajnu. Obračun se pravio dva puta godišnje. Nitko od stranaka nije mogao ući u trgovačka društva s trećim. U trgovinskim društvima važno je pravilo da je socius stans išla 1/3 prihoda, no on je nosio i 1/3 moguće štete, ali ne u slučaju krijumčarenja (11/IV. A. Campolongo, F.225r-v i 230v.). *Socius tractans* uzimao je 2/3 dobiti »pro suo labore et mercede et omnibus expenses«. U dućanima se u blagajni čuvao novac i poslovne knjige s računima (1449/IV. A. Campolongo, F.29r-30v.). Specijariji i drugi poslovni ljudi koji su odlazili u Mletke i Jakin zbog poslova

50 Ove trgovačke vještine opisuje Benedikt KOTRULJEVIĆ, *Della mercatura e del mercante perfetto libri quattro*, Venezia, 1573.

povjeravali su u svom odsustvu vođenje svojih poslova svojim procuratorima (11/IV. A. Campolongo, vol. 10/II. F.26r.).

U četrdesetim godinama Šibenčani su izvezili svoje vino u Mletke, ali i vlaškim stočarima (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.55r.). Poslovi s vlijama širili su se sve više pa je vlastelin Nikola Divinić 1444. (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.216v-217r.) mogao unaprijed kupiti svu proizvodnju katuna Petra Višića, a to je bilo 140 konja natovarenih sirom.

Šibenska trgovina sve više se širila pa je tako Firentinac nastanjen u Fermu Piero della Casa (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.232v-233r.) zakupio dubrovačku karaku od 400 stara nosivosti i posadu od pet mornara da prevozi žito iz Dubrovnika u Šibenik gdje je brod tovario ovnove i prevezio ih u Ortonu. U Ortoni je tebao naći neki treći teret da ga preveze u Dubrovnik i na Levant. Vozarine su bile vrlo visoke - 9 libara po amfori vina (11/V. A. Campolongo, vol.10/II. 268r.).

Polovicom četrdesetih godina šibenski trgovci sklopili su sporazum s vlaškim stočarima (11/V. A. Campolongo, vol. 10/II. F.333v-334r.) koji su se obvezali prodati svoju proizvodnju u cijelosti šibenskim trgovcima.

Splitski trgovci povukli su se iz šibenske trgovine, ali su još 1477. (11/VII. A. Campolongo, F.52v. i 65v.) bili njihovi agenti u Mlecima gdje su preprodavali sir što se izvezio iz šibenske luke.

Potkraj ovog razdoblja i vlastelini iz unutrašnjosti počeli su se opskrbljivati suknom u Šibeniku (1477. 11/VII. A. Campolongo, F.66r-v.), a k tome i seljaci u selima šibenskog zaleđa (1479.11/VII. A. Campolongo, F.126v-127r.). Povećanje trgovinske razmjene pobudile su komunu da otpočne s gradnjom lazareta 1470. 11/VII. A. Campolongo, F.67r.) gdje bi trgovci mogli odsjedati.

Trgovci koji nisu vraćali dužne iznose, bilo iznose ugovora ili globe, dopali bi dužničke tamnice. U tom slučaju oni bi morali naći jamca u Šibeniku ili nekog iz svog kraja da za njih jamči ili pak da plati njihove dugove i tek onda bi bili pušteni na slobodu (11/VII. A. Campolongo, F.129v.).

Za trgovinu ovog doba značajno je kašnjenje u plaćanju. U slučaju da se roba plaćala kasnije, cijena je rasla, ali je dužnik znao platiti i tako što je vjerovniku odstupio svoja prava prema svojim dužnicima (A 11/VII. A. Campolongo, F.76v-77r, 81v-82r.). Ovakvi obračuni množe se prema kraju stoljeća kad se u šibenskoj trgovini već počela osjećati kriza izazvana ratom i turskim provalama, odnosno srpskom pljačkom i pustošenjima.

Šibensko vino bilo je dobre kakvoće, ali ne i bačve pa se vino znalo uskvasiti već u prvoj godini poslije berbe grožđa (1482. A 11/VII. A. Campolongo, C F.11v.).

Šibenski trgovci imali su u Jakinu svog agenta, a to je bio već spomenuti Šibenčanin Raynaldus Dragotin koji je k tome uzimao njihov kapital u depozit (1442. 12. F. de Serenis, F.123r.).

U ugovorima bi se utvrdilo tko plaća carine, to je obično bio kupac (1442. 12. F. de Serenis, sec. F.171r-v.).

Šibenskim trgovcima nije pošlo za rukom otvoriti tržište središnje Bosne kako su to još u XIV. st. učinili dubrovački i splitski trgovci, no oni su vezali uz šibensku luku vlaške stočare i tako je Šibenik postao jakim izvoznikom stoke i sira u Mletke i u Marche. Turske provale prekinule su ovu cvatuću trgovinu na početku osamdesetih godina.

U tom razdoblju poboljšao se životni standard, pa su se Šibenčani počeli sve bolje odijevati (11/Ib. A. Campolongo, F.47r.). Pučanin je nosio kaput, suknjicu, a umjesto hlača *callighe*, a to je bilo nešto između čarapa i hlača, nosio je košulje i donje rublje, a na nogama *subtularia*, što je bila jedna vrst sandala. Glavu je pokrivao kapom ili biretom (11/Ic. A. Campolongo, F.56v.), nosio je dolamu od flanela. Odjeća je bila od platna ili od raše ili grisa što su bile vunene tkanine izrađene u šibenskim kućama (11/Ic. a. Campolongo, F.81v-82r.). Pučani su k tome nosili kratke kaputiće - *clamide* (od grčkog *χλαμινς*) i pojas. No od četrdesetih godina šire se luksuzne talijanske tkanine među pučanima, a prvi ih počinju nositi mornari (11/Ig. A. Campolongo, F.183r.). O krznima ima u izvorima malo riječi (11/Iic. A. Campolongo, F.132v-134v.), ali se u inventarima pučana često nalaze sablje, štitovi i ballestre što je bila sprava za odapinjanje strelica, a ne luk (11/Iic. A. Campolongo, F.135v.). Pučani su obično nosili odjeću crne boje.

Vlastelini su nosili odjeću crvene, plave ili zelene boje, a također i svećenici, iako ne svi (11/VI. A. Campolongo, F.3r.). Potkraj sedamdesetih godina čita se u izvorima o suknu iz Vicenze, a to su bile tkanine raznih boja koje su nosili i seljaci (1479. 11/VII. A. Campolongo, F.117v-118r.).

Žene vlastelina nosile su izvezene suknje i odjeću od baršuna, prsluke s biserjem, sve u raznim bojama, dugmad od srebra, naušnice i prstenje od zlata (11/Ic. A. Campolongo, F.62r-v.). To je bilo doba kad se iz Mletaka uvezilo sve više sukna (11/Id. A. Campolongo, F.132v-133r.). Vlastelinske žene, a tako i pučanke pokrivala su glavu velima (11/If. A. Campolongo,

F.154r-v.). Žene su nosile *varnazze*, a to je bila jedna vrst kaputa, *stropuli* i rupce od svile, potom *sclavinae*, a to su bile trokutaste izvezene vunene tkanine kojima su pokrivala ramena i leđa (11/Ii, A. Campolongo, F.290v.). Pokrivala za glavu bila su od platna i pamučnih tkanina. I žene su nosile košulje, no o donjem rublju nema spomena u izvorima (11/Iic. A. Campolongo, F.107v-109v.). U to doba bilo je mnogo svile u trgovini (11/VI. A. Campolongo, sextus, F.76v-77r.). Potkraj ovog razdoblja žene su počele nositi i navlake za ruke ispod lakta (1480.11/VII. A. Campolongo, F.10r-v.).

Od *pokućstva* se u kućama nalaze klupe, stolovi pokriveni često stolnjacima, škrinje, upotrebljavale su se škarice, lonci su na vatri visili o željeznim lancima, a lonci su obično bili od bronze, u kuhinjama su se nalazila željeza na kojima se peklo meso i riba, sprave za ribanje sira, avani od drva, razna vrsti posuđa i tanjuri iz Mađarske (*ongareschi*), svjetiljke i voštanice. Vino se čuvalo u bačvama i vrčevima, upotrebljavale su se drvene žlice, sita, drvene zdjele za pranje (*cadini*) i umivanje, željezne zdjele. Žito se mljelo u žrvnjevima koji su se zvali *crivelli*, a to su bili ručni žrvnjevi, papar se čuvao u kutijicama, voda se čuvala u sudovima što su se zvali *pitari*, vreće su bile od vune i platna, a u kućama se nalaze još kace, karateli i lijevci od drva, razne bačvice, podovi su se pokrivali sagovima (11/Iic. A. Campolongo, F.107r-109v.). U kućama su se nalazila zrcala, spremišta za toplu vodu, drvene bačvice za pranje rublja (*mastelli*) (11/Iic. A. Campolongo, F.109v.), kruh se mijesio u ovalnim sudovima (*conche*) (11/Iic. A. Campolongo, F.132v-134v.). U kućama su se nalazili češljevi (*crivelli*) za pročešljavanje vune, tijesci za ulje i kamenice u kojima se ulje čuvalo. U kućama se nadalje nalazilo mnogo raznovrsnog oruđa za obrađivanje zemlje, željezni pijuci, sedla za tovarne životinje, kosiri, a to je bilo nešto slično srpu čim se sjekla sredozemna makija, navoji (*verigole*), posuđe od drva, kamena i kositra, šolje od kositra, oružje, sablje, drveni štitovi, košarice. Stolno posuđe je u imućnim kućama bilo od srebra (11/VII. A. Campolongo, F.40v.). U kućama su se nadalje nalazili tkalački stanovi od drva (1480. 11/VII. A. Campolongo, F.10r-v.).

Šibenik pokazuje razvijene oblike komunalnog života i potkraj stoljeća ne zaostaje bitno ni za jednim gradom u Dalmaciji. Središnje pitanje komune bila je katedrala i njezina gradnja. Da bi se sagradila katedrala trebalo je namaknuti novce, a novci su se mogli namaknuti tako da su propovjednici pozivali vjernike na milodare, te da u oporukama ostavljaju novac Crkvi. To je postigao pokret mistike koji je djelovao preko bratovština. No da bi se

sagradila crkva valjalo je stvoriti gradsku infrastrukturu, sagraditi vapnare, naći kamenolome, brodove koji će dovoziti kamen. Da bi se sve to postiglo trebala je snažna komuna, dakle politička organizacija što će zaštititi ovaj veliki vjerski pothvat. Komuna je mogla biti snažna i bogata tako što je naplaćivala poreze i carine na trgovinu, što je posjedovala svoje solane i mlinove. Njezina dužnost je bila sagraditi gradske utvrde, žitnice, poboljšati zakonitost i državnu upravu.

Na taj način stvorene su mogućnosti i preduvjeti za razvitak urbane kulture humanističke orijentacije pa je Šibenik postao jednim od znatnijih centara razvitka hrvatske kulture na Jadranu.

Ovaj rascvat prekinuli su ratovi. Turci i Srbi kao njihove pomoćne čete nisu pokazali ni zanimanja ni razumijevanja za razvitak ovih oblika urbanog života tipičnog za Sredozemlje i zapadnoeuropski kulturni krug u to doba. S njima, bar u prvo doba nije bila moguća nikakva razmjena, ni kulturna, ni trgovinska. Tako je Šibenik zapao u krizu koja je zahvatila cijelu obalu jadranske Hrvatske i Italiju to više što je to k tome bilo doba u koje je otkrivena Amerika pa se težište trgovinske razmjene sve više selilo iz Sredozemlja na Atlantik.

Šibensko društvo u to doba pokazuje strogost običaja koji se neće naći npr. u Splitu. To može objasniti gradnja katedrale. Gradnja katedrale bila je skupa i tražila je strogu discipliniranost društva. Grad je morao živjeti u pobožnosti, odricanju i davanju priloga za gradnju i dogradnju Sv. Jakova. Zato je inkvizicija bez odlaganja reagirala kad je jedan vlastelin u Šibeniku počeo živjeti s priležnicom.

Split nije trebao graditi stolne crkve, zato u Splitu socijalna disciplina može biti i slabija, širi se raskoš, a grad nastoji postati znatnim trgovačkim središtem i u tome ima i uspjeha.

Ivan Pederin: THE DEVELOPMENT OF THE SOCIETY IN ŠIBENIK
IN SECOND HALF OF THE XVth CENTURY

S u m m a r y

This article is a review of the development of the society and political organisms in the second half of the XVth Century. The focal points were the movement of mystics led by the Dominican bishop Juraj Šilgorić and aiming to the construction of the dome which afforded the build up of an economic infrastructure and the raising of funds. All that could be sheltered only by the development of municipalism which happened by the help of Venice to which this city submitted shortly prior to this period.

Subsequently a late medieval society in development and restructuring was portrayed, the development of the family, the agriculture, the integration of the seminomadic shepherds to the north in the municipal society, the flourishing of shipbuilding and seaborne trade, the salt production, the mills and finally the clothings and housing were reviewed.

